No. ४२८६

Title मीमांसावार्त्तिक

Author कुमारिलस्वामी

Extent ४३ Age

Subject मीमांसा

नं० ४२७६ – घ

मीमांसावार्त्तिकप्रथमाध्यायद्वितीयपादः

नं० ४२७६ – घ
पत्राणि ४३

4276
F. = 43

दी॰ नान्दी

भानुदीक्षितस्य

या। जाजकर्मणी पोथी

पत्रे ४३

स्यो५ वो२

श्रीगणेशाय नमः ॥ अथ प्रयस्य क्रियार्थत्वादानर्थक्यमतदर्थानां तस्मादनित्यमुच्यते । सिद्धप्रमाणभावस्य धर्मे वेदस्य सर्वशः विध्य वार
र्थवादमंत्राणामुपयोगोधुनोच्यते । सामान्यतः प्रामाण्ये सिद्धेधुना विशेषस्य विनियोगः प्रतिपाद्यते । अत्र प्रथमं तत्प्रामाण्यस्यार्थवेदस्येदानीं समस्त
स्य विध्यर्थवादमंत्रनामधेयात्मकस्य यथाविभागं धर्मं प्रत्युपयोगः प्रतिपाद्यते । तत्र पूर्वपक्षमावेदयितुमाम्नायस्यावस्थ... देनाल । तदर्थो धर्म
इत्येकपक्षमात्रस्य तानमुपदेश इति परामर्शितत्कृतानां क्रियार्थत्वमस्मामात्रायस्य तु पसंहारात् द्विविधप्रतिबंधयोरेव प्रामाण्यं प्रतिपादितं न यत
व्यतिरिक्तशब्दगणस्य वेदधर्माधर्मयोः मानत्वेनाधिगतार्थाविबोधने मुख्यकाशब्दस्यापारोस्तीत्युक्तमेव । अतस्तयोरेव साध्यसाधनमेति कर्तव्यता तावा १
चित्केषपदानि विधिप्रतिषेधांतर्गतानि तर्ष्वामवतु प्रा... ण्यं । या निवृत्तिरिक्तार्थोऽर्थवादमंत्रनामधेयानुपाती निसोरोदीदिति वेदोऽवे
द्विदेवाद्यसाद्दीनितानि सत्यपायोरूपेयत्वे स्वार्थाभिधानसामर्थ्ये वा धर्माधर्मयोरप्रमाणमतदर्थत्वात् । यथाकृतगृहीतानां ... इति
व्यानुपलब्धे । प्रसिद्धमेवा तदर्थत्वं पृथक् याविच्छ्दत्वा तादर्थ्यं कल्प्येत वा पिध्यवस्थानैर्भावान्न धर्माधर्मयोरवधारणस्यानापदेव

माव मा१ दे१ वं४ २नावेत्र२

हिवाक्यं गृहीतं तदेवाध्याहारवि परिनॉमादि त्रिविध्येणे कल्पयितुं शक्यते । तथा सोमोरोदीशदरोदीरित्येतदेवतावद्वाक्यं विशिष्टपुरु, आवरि
तोयन्यासा द्वारिदनकर्तृयता परं । अथवा म हेतामन्येवं विप्रमादो भवति । तस्मात्स्वयत्नेन वर्जयितव्यमिति । अतो विधिप्रतिषेधस्फुटदर्शावर्म्मा
धर्मे येन निर्णीयेशक्यभावः । शास्त्रदृष्टविरोधादयस्त्वस्थिता एव । यत्तु रताव्याख्यानमात्रं यथावस्थि प्रतिपाद्यते । तत्र यद्यपि सत्यन्त्र मस्त्येव
तथापि सततेन प्रतीतेन प्रयोजनमित्यानर्थक्यं । अपि वा स एवार्थ इत्यादीनां स्वार्थे प्रामाण्यं दृश्यते । विध्येकवाक्यत्ववशेन वैतेषां ज्ञप्तिगः
क्रियेत । न च तस्यापि किं वित्य मा मस्ति । मित्रैरपि हितैः किं वित्यतीति पादयितुं शक्यमेव । न च तत्प्रति पादयतो निः प्रयोजनं तत्त्वविज्ञायमानप्रयो
ज्ञानवदर्थान्तरकल्पनाशक्या । न हि लोके पश्यतस्तद्दर्शनं निःप्रयोजनमिति सुवर्णदर्शनता कल्प्यते सर्वाण्येव वच मा ण्यनुपयुज्यमानमनु
पयुज्यमानेवार्थमात्मगोचराप्यङ्गप्रयुक्ति तेनेव हानोपादानोपेता वुद्धयः फलत्वेन तां पिते न्यथा पादानमेवैकफलं स्यात् । अपि च
धर्मालोत्पत्तु तत्काले प्रयोजनवत्त्वमप्रयोजनत्वं वा विज्ञायते । न तु तद्दर्शनप्रमाणो द्रुति । तस्याद्यो यद्रूपोऽर्थः प्रतीयते स तथैव । प्रयोजनवच

नी२ प्रद्वा१ व१ प१ ३२ ३२

मप्रयोजनवत्त्वं वा प्रतियोज्यते। न हि प्रयोजनमेव प्रमातव्यमिति कश्चिन्नियमहेतुरस्ति। अत्रापि तावत्स्वाध्यायो नः प्रमाणनियोगमात्राप्येतदुर्लभं

किमुताबुद्धिपूर्वं नित्यावस्थितवेदाध्यायिनां [illegible] नयाहो। न च वेदस्य प्रयोजनवदर्थाभिधानं [illegible] किं प्रथममेव च तावत्प्रमेव हि परीक्षाकालेऽभिलक्षि

व२ कीदृशी पुनर्वीतिता। तत्र विदित्वा यथारूपमनुष्ठातुं समर्थयं न च वेदं पर्यनुयोक्तुं किमर्थं निःप्रयोजनमपि दूषयतीति। तत्र हास्मिद्धा किमर्थं प्रय

त्नेन धार्यत इति सर्वपुरुषाणां केवलं प्रतिपत्तव्येन पारतन्त्र्यात् तावदेव ग्रहणे तरकालं च परीक्षावसरान्। न ह्यनधीतवेद एवादौ परीक्षितुं समर्थ

2 पश्चात्परीक्ष्यमाणस्य तु नाबुद्धिपूर्वं निर्दिष्टमध्ययनं प्रकरणागतन्यायेन निश्चयहेतुर्भवति। तस्मादध्ययनं वा ग्रहणाद्दिवसिया नोगमप्रमाण प्रयो २

जनवत्त्वान्नर्थवत्त्वं निःप्रमाणकमिति नाश्रीयते। तथैव चाप्रयोजनवत्त्वं नप्रतिपादयितव्यो। न हि यथावगतात्स्वप्रमादन्यत् किं विसाधीयः पारी

दृकांनौयापि वक्तेशेन स्तुतिनिंदात्मकोर्थः प्रकल्प्यते समभावनाशङ्कया नैतः पातिचान्न गृह्यते। नयाचार्यैर्न विधिविडाति चैधर्मवाश्रयतां नदं

नाश्रितं च दूरेषु रूपार्थीद्भवतीति। अपि चैवं विधेषु स्तुतिनिंदाकल्पनायामितरेतराश्रयत्वप्रसंगः। स्तुतिनिंदात्मकत्वे मन्त्रेकवाक्यता

दी२

तथा वा नुन्मीलितस्तुतिभिंदोषेच्छा। अथ यांनवान्यतर फलप्रसिद्धिरस्ति यत्रैव तिष्ठेत। तस्मात् पृथगवस्थिता सोऽह ष्टत्वादानर्थक्यमेवोपपन्न
तरमिति। स एव वा कोऽक देशस्येति विधुर्देशातिरिक्तस्य सिद्धोता जिज्ञायेन यैक देशत्वं न तु पूर्वं पक्षेऽभिन्नवाक्यत्वात् फलपरमाता अथवा वाक्यानां
मध्ये एकदेशाक्षेपः कातिपयानामित्यर्थः। तत्रयानि तावत्केवलविधियुक्तानि तत्पुनर्वाशंकैयान्यपि लिङ्गादिमंति प्राशस्त्यनादेव्यो विधिसमर्थानि
तेः सोऽपुन्याथी तरस्तुतिस्तुत्यसंवेध … वर्त्तते। तेनामर्थवादानामेवनन्मात्रमेवहीयेत न तु विधिरेन … कलार्थता यानि तु वर्त्तमानापदेशकानि
स्तुतिनिरपेक्षविध्यसमर्थानि यथा यस्य खादिरः स्रुवो भवति न स छेदसामेन रसेनाव … तीत्यवमादीनि तान्येकदेशद्वारासमस्तान्याक्षिपं
ते। शास्त्रदृष्टविरोधाद्वा वाक्यानसपोर्विद्यमानमविद्यमानं वास्तेयान्तत्वचनमुच्यमानं धर्मस्वार्थेऽपि वा न प्रामाण्यं प्रतिपद्यते। अथवा व्या
हारादिभिरेवं कल्प्यते तदा … नसयोः सर्वशरीरेषु वेक्षं प्रति प्राधान्यादितरेषु … प्रसितमनुवर्त्तितव्यमिति। ततः शास्त्रविरोधा।
तद्वैतस्माद्धितं प्रतिलिंगस्य … इत्यादि ताहि कल्पय इति। इतरस्तु कल्पनीय … नवे … माहा न तु वाक्यं तद्द्वलोऽपि विधिस्तदधीनात्व

प्राक्प्रतिषि... ध्यादिकल्पः स्यादि १

सो ८२ दिर प्यौत्र

लाजे न प्रतिषेधेन तुल्यबलो भवतीति प्रतिषेधः प्रदेशे नारभ्यविधानेनैवैकल्पत्र व्यपने। सत्यं। यस्य शास्त्रप्रेतरेण प्राप्तिस्तत्रैतदेवं। यत्पुन
रर्थप्राप्तं प्रतिषिध्यते। तत्र विधानमप्यनुज्ञामेव लब्धात्मानः प्रतिषेधाबली यॉन्भवतीति तत्रैव व्यपतेर्थप्राप्तवदिति वे... ति। कोयान्तरवाद यो
ऽविनैव शास्त्राणामप्रवृत्तयो विधिनिरपेक्षो व्यवस्थितः प्रतिषेध इति कल्पो विधिं बाधते। तस्मादानर्थक्यं। अतः परं तु स्वार्थे ... नर्थक्यं प्रतिप
दयति। रात्रिं दिवं च भामाविभोरपि दर्शनात्। भ्रम एवायिर वेति वेतत् द्वयमपि प्रत्यक्षविरोधादवधारणं न संभवति। अथवा यदनेन प्रलिपा
द्यते दिवाग्निरादित्यमनुप्रविशति। रात्रावादित्यस्तमिति तदवधारणं नोपपद्यते पूर्वोक्तस्य हेतोरसिद्धत्वात्। तत्त्वाग्निसूर्ययो ... नेकं दिवं
अवस्थितत्वोति तत्प्रतिपादनायस्तुतिरव्यवसत्वाद्वावकल्पतदत्वेनावानवधारणा। अथवा सूर्यो ज्योतिरिति प्रातरयं मंत्रो ऽग्निर्ज्योतिरिति
सायमित्येषामंत्रयोरवधारणा नास्ति ध्यति। अथ वा समस्तो वेदः प्रमाणमित्येवावधारणा न सिध्यतीत्यभिप्रायः। शास्त्रविरोधादृष्टविरोधद्व
द्वयं पुनः शास्त्रदृष्टविरोध इति यस्य दृशान्याधानिसीनिक्रमभेदेन बोध्यते तत्परिहारस्तत्र क्रमसंख्यानुरोधेनानवेतद्विध्यदृष्ट्यार्थमयवराणा शेको

मिमतः। समवायेक्रियात्वसंबंधानभिधानात्तद्विषयत्वेनप्रमाणं। न हि ब्राह्मणत्वाद्यात्मसंदेहविपर्ययाद्येकेनचिद्देशेनकर्मण्युपयुज्यते।
नत्वप्रत्यक्षविरुद्धश्रुतिःसंभवति। नचस्वतंत्रब्राह्मण्यज्ञानप्रतिपादनेनप्रामाण्यंकथंपुनरयंदृष्टविरोधोयदसमानाकारेबुद्धिर्ब्राह्म
णक्षत्रियादिविभागःशास्त्रेणैवनिश्चीयते। नायंशास्त्रविषयोलोकप्रसिद्धत्वाद्ब्राह्मणत्वादिवत्। कथंपुनरिदंलोकस्यप्रसिद्धं। ब्राह्मणोयमि
क्रमः। अस्मात्पुनर्भिन्नापितृसंबंधानभिज्ञाश्चक्षुःसंनिकर्षेप्यनुपलब्धेनाख्यातेनप्रतिपद्यते। शतपथब्राह्मणेयथाब्राह्मणोवैप्रागच्छदिति
स्मर्यते। नैतत्तुल्यं। वृक्षत्वेहिप्रागप्याभिधायकव्यापारात्तज्ञात्यंतरव्यवच्छिन्नं स्वव्यक्तिष्वनुगतंशाखादिमत्त्वरूपेणदृश्यते। नब्राह्मणे
तथाकेपिवंशकुलक्रमदोषनिमित्तोतथाश्रूयतेनैवप्रतिपद्यते। नचोपवीताध्ययनादिनिमित्तोवर्णत्रयसाधारणत्वात्। अध्यापनाद्यपि
क्षत्रियादावपिवैश्यप्रतियोगित्वात्संदिग्धं। सर्वैवदुष्टशूद्रेष्वपिसंभावमानत्वात्तदनिश्चितं। यस्त्वविचारितसिद्धमेवप्रतिपद्यतेसश्रुति
कामविरुद्धंमन्यमानःक्रोशीयात। नैषदोषः। ककिविच्छिन्नादिजातियहणादिकर्मव्यवहारवतीतिवर्णितमेतत्तेनयथैवलोकेद्वियाने

श्रीर

न विंडानुस्मृतिशब्दस्मरणाव्यक्तिमहत्त्वसंनिकर्षाकारविशेषादयो न्यजातिग्रहणकारणं। तथैवाश्रोतपादवर्जातिस्मरणं। अयं वो यो[ह]
हृपदकसंबंधो मातरेव पुत्रपत्नो न्येषां च अनुमानाप्तोपदेशाद्यवगतः कारणं न वर्ति। न वा वश्यं धृत्यन्तो वर्गनमेव प्राप्तनिमित्तं भवति। यद्वा रादे
रमनमल्स्यापि विग्रत्यन्तानिमित्तत्वं दर्शनात्। आंतरालिकस्मृतिव्यवहितमपि पुत्रं द्विप्यसंबंधानुसारि प्रत्यक्षमपि तत्र साधितं। न च यत्सहसा सर्वस्य
प्रत्यक्षं न प्रत्यभिज्ञा त्रिपुणतो विपश्यतो। न प्रत्यक्षं चेतितद्रूपमुक्तमेव वा अपराधानुदृष्टो नायं संबंधः इति स्वयमेव वक्ष्यति। न च रावण्मा चोग प्रत्यक्ष ४
नाहीयते। न हि यद्दूरे शोभमाना रुहार्यहातेतद प्रत्यक्षं। न च स्त्रीणां द्विविधाश्रि वारदर्शनात् सर्वदे वैकल्पनायुक्ता [illegible] दितानुमानासंभवा
ताः। स्त्रियोपि च न हि प्रयत्नेन महाकुलीनाः परिरक्ष्यन्ते। अन नैव च हेतुना राजा [illegible] पितृपितामहादिपारंपर्यागतस्मरणार्थं स्मृ
तु लक्ष्यानि प्रवर्तितानि। तथा च प्रति [illegible] लंगुणादोषस्मरणे न तदनुवृत्तेः प्रवर्तिनि [illegible] योहरणं ते। न च मर्त्यव्यतिरेककृते न वा भिः करो
पराधे न जायते। दृश्यते ह्यपराधिनीनामपि स्वप्नतेनिमित्तं प्रसवात् तदपराधनिमित्तस्तुतामामस्तु न फ [illegible] लोमज्ञोगोभवेत। न च पत्या नाव

कु २ लोक वि ४

णि सं करः न च नियोगतो वर्णांतरे रेवस हयमाद्दौ स वर्णो नवो त्यादि तस्यैनेव वर्णांतरत्वापत्तिः सं करजाता नामपि वेवाच पकर्णो
न्यां सवर्णे पंचमे वान्यतर वर्णीयत्निस्मर्यते। तत्रचैतावन्मात्र मागमिकं प्रत्येतव्यं। नह्ययं पुरुषे यत्नानियमो लौकिक प्रमाणगम्यः। तस्मा
त्स्त्यपि सात्रपेयथाकेन चिन्निमित्ते नस्त्री पुंस्को किलादि विभागज्ञाने तस्येव दर्शनस्मरणपारंपर्यानुग्रही तप्रत्यक्षगम्या निब्राह्मण
त्वादिनीति स्वत्यनुज्ञानवचनस्य प्रत्यक्षाविरोधः। येषामप्याचारनिमित्ता ब्राह्मणत्वादयस्तेषामपि दृष्टविरोधस्तदवस्थ एवाचाराचार
अस्ति निमित्तेवर्णविभागे प्रमाणं किं वि[...]तासिद्धानां हि ब्राह्मणादीनामाचारादि विधीयते। तत्रेतरेतराश्रयता निवेता। ब्राह्मणादीनामाचा
रत्न दर्शनेन च ब्राह्मणादय इति। संचच शुभाचारकाले ब्राह्मणः पुनरशुभाचारकाले शूद्र इत्यनवस्थितत्वात्। त[...]ने च प्रयत्नेन पर चौर
पीडा[...]नुग्रहादि कुर्वतो युगपद्ब्राह्मणत्वाब्राह्मणत्वाविरोधः इत्येताभिरनुपपत्तिभिस्त्रयेप्रतिपाद्यते न तप[...]दीनां समुदायो ब्राह्म
णनतज्जातितत्संस्कारो न तदपि योग्या जातिः किं तर्हि मातापितृजातिरिता नापि योग्या प्रत्यक्षसमधिगम्या। तस्मात्सर्वेतो वन्यायेन

वर्णा बिन्नागेवस्थिते मासे न शरद्वी भवतीत्येवमादीनि कर्मनिंदावचनानि। अथवा वर्णत्रयकर्म्महानि प्रति पादनार्थानीति व स्रौ
वी। पूर्वं वापि कृतत्वात्स्वल्पत्वस्य कल्पोनाम्नानविधिनापि सहविकल्पो न संभवति। अपि नातत्रानुष्ठानालमकत्वाद्भेवेदपि। नच
वेदस्तुरूपाणामेकात्म्येनाविकल्प्यत्वान्नातो कोहितहूद्देतिपूर्ववदेवाम्नानसंशयविपर्ययानामनोपयिकत्वात्तन्नर्थकत्वं निश्चितव
दप्रामाण्येश्चत्रे विद्यावृद्धैर्विज्ञायमानत्वात्स्वार्थप्यानर्थक्यं विकल्पाभावश्चानन्तरोक्तवृत्तं तथा फलाफलामासुरा पदितावद्
गीत्रिरात्रव्राह्मणवेदानुमंत्रणज्ञानकालेविद्यमानयोरेवपुरूरवसो माधवादिजन्मनो मंकीर्तनेन धर्मज्ञातिप्रामाण्यं अथतत्रविद्यु ५
मानयोस्ततस्वार्थेपिवर्त्तमानापदेशाद्प्रत्यक्षानुपलब्धिविरोधः केमानुष्ठानपोगपपुत्रकरणादि हिंसा मंस्कारस्पदीक्षितस्यैतीर्थ
स्नानादिवत्रिराकोद्दत्वात्फलविधित्वेनिराकरिष्यतेपौनरुक्त्यात्तर्हि तद्वचनविचारयितव्यः। अतउच्यते तेनफलेविधित्वानिराकृतस्य
हानर्थक्यार्थवादस्यविचारइति। अनुत्पत्तितापि वास्यानास्तीत्यवक्षितमेवाश्रेत्यानर्थक्यवादात्। अनेन तेरोवक्ष्यामि इत्यादि फलवचनानि

हू२

व्याख्यातानि। विधिवाक्ष्युपेत्यवादे ननु दोषांतरमपि दीयते। प्रणीकृते रश्मिसंस्कारस्याप्युपयुक्तैर्वेधस्यवज्योतिष्टोमोपकारकत्वादश्वमे
ध्रहानस्पर्शसंस्कारः वानूत्वा वत्फलं विधिवाक्यसरोध दिपुनरविधेलान। ततोन्यामनर्थकं समानफलान्यपि कर्माणि यातिपुनस्पतानये
ज्ञाणाक्रियंते नेषां यथार्थत्वं अनुष्ठानात्मान्यानर्थक्यकरत्वा प्रणीकृतिपशुवेधयोरहेतयोरितरकर्मानतिकानात प्रथमवानियमोतत्पवे
न्यायेनावागफलेनैवेतरकर्मानुष्ठानप्रयोजनमस्तीति नहि यानर्थकीतयावदृष्टालाधितेनेव यथा मेधाविन इति यज्ञान्यः पंथाः पर्वतस्यातत्र
गच्छेयुरपि नत्वनेवगच्छेति। तस्माद्भूयसीत्वंकृतानां विधीनामनुग्रहार्थवरं कल्पनामेवानर्थकत्वं न च फलविशेषार्थिनः परातिवकर्मा।
तिश्च विशेषश्रवणात्। नहि समानायोऽश्नाव प्रत्यक्षः सन फलविशेषः कर्मविशेषेभ्यः शक्यः कल्पयितुं नच श्रुतिरस्यत्येवादिति स्थितेन
मवा। अत्राणिप्रतिषेधात्। योऽपि पृथिव्यादिवचनानामप्रतिषेधमानिनमर्थं प्रातिवेचेतिश्चेन्नरिक्तेदिविवतावदग्राह्ययात्प्रातजे
धानिमयवे। अतस्य पर्युदासितत्वा भावात्पर्युदासः। अनंतरिक्षएवह्यदिविनपृथिव्यां नित्यं वयत्नं प्राप्नोमितिमद्विरनर्थकः अया

पिनित्यानुवादस्तथाप्यक्रियार्थत्वमेवा पृथिवीवयनङ्गति अयपर्युदासो नुवयनविध्यवाधेनाशकौवाच्येवविधानर्थक्यंविकल्पोपिप
द्वेवाधः। कामसंयोगा वाग्रेरण्येव पाद्विकवेंदुर्वलत्वप्रतिषेधकपृथिवीपरत्वेसति वयनेकल्प्यत्वात् एतदेवास्पष्टयत्याकुलत्वेविधं
6 तरत्वप्रनेतरमेवहिरण्यंनिधायचेतव्यमित्यकामिरग्निंचिन्वीत इति एतत्याकुलयेत प्ररोचनावुद्धिस्तुनेवोत्पद्यते। अनित्यसंयोगात्व
म चोपाख्यानेषु त्वपरत्वासंभवात् तास्वतन्त्रप्रतिपादनार्थनित्यसंयोगः स च समस्तवेदप्रामाण्यसाधकत्वेन दृष्टवान्यामीति पद्मानु ९
यथैव प्रमाणानामधीशब्दस्तत्रापि च वेदः प्रमाणं तत्रापि तथैव वेदविधिमात्रे युक्त्या कल्प्यते। तदा तदितरैकदेशावदनित्यार्थकादे
शाप्रामाण्ये यथाश्रुतार्थताग्रहणादापन्नं केन वार्यते। तस्मादेवमादीनामनपेक्षणार्थमप्यवश्यमात्राद्यफलं कल्प्यं। अथवा यथैवेत
न्यूद्वैषोदाफलानितथानाहिणवेपत्यनमपिप्रतिपत्तव्यं। अथ यज्ञस्यो मंत्रवेदनाप्रकरणे प्रयोगकाले न प्रयुज्यते प्रयोगत्वसाम
र्थ्याभावात् न हि मंत्राणां यागनमात्रेण विनियोगः। किं न हितसामर्थ्यं नवात्र तदस्ति। अथवा यथा तेष्वो पूर्वपदे कार्यो तत्र भावावृद्धया

पि १

त्वं गृहीष्यते। तथा चाप्यस्तु यन्नु सूत्रकारेण। नित्यश्च मुक्तं तत्त्वमाम्नायेतदर्थानां प्रयोजनतया॥ ॥ विधिना त्वेकवाक्यत्वात् स्तुत्यर्थेन वि
धीनां स्युः पूर्वपक्षोदाहृतेष्वेव वाक्येषु सिद्धान्ते अथात्र को ऽ क्रिमर्थवाद वाक्यमुपन्यस्यते केचिदाहुः। समानन्यायत्वा दमपि तत्र ना दि २
न्य वीहादाहृतानि द्रष्टव्यानीति। यद्यप्येवं तथाप्यपूर्वोदाहरणमभिप्रायं न रमाकोदाति। तदभिधीयते पूर्वोदाहृतेषु सर्वत्र स्वार्थसत्या
व मप्याशेकाते। तत्र कः प्रथममेव तत्प्रतिपादनक्लेशमंगीकुर्यादिति प्रसिद्ध स्वार्थसत्य वानां स्तुतिद्वारैकवाक्यभावेन चर्मप्रमा
णेन च मात्र प्रतिपत्तिसां वर्ग्यार्थवाद वाक्योपन्यासः। तत्र भाष्यकारः प्रसिद्धैकवाक्यत्वेन स्तुत्यर्थोपयोगं वदति। एतावच्च वक्तव्य
मेव वक्तव्यं। किमर्थं स्य गेन तूलादे वाक्यतापुरुषार्थीयं वावेदस्योप्यत इति। लौकिकवाक्येषु दृष्टत्वादिति यदुच्यते तत्रापि दीयते।
युक्तं लौकिकवाक्यार्थस्य प्रमाणान्तर गम्यत्वादन्यथापि कल्पनं इह त्वे तानी द्विपक्षाद्यश्चाश्रितादोष दृष्ट्यान्यथा वे पोनुरूपेयवमापद्य
ते लोकेपि ल यानि प्रमाणान्तरानवगतार्थानां तु प्रत्ययमात्रेण श्रोतॄणां प्रमाणानि भवंति। ते पुनेनान्यथा कल्पनं लभ्यते। तत्र केचिद

त्वे १

दंति। तुल्यं वस्तां ग्रदायिकमितिय द्वक्ष्यति। ते नस मस्तो वेदः पुरुषार्थ इति साध्यते। न ह्यात्मानुपकारिणं संतमेनं बुद्धिपूर्वकारिणः

पुरुषाः प्रयत्नेनाधारयेयुः। यद्यपि तु केचित् किंचिद् दत्तां नं प्रवेकेस्थाप्यस्य न्यूर्जाभिकांता [illegible] नेक परीक्षक प्रमादविकल्पना निःप्रमाणिका। तस्मा

त्सुधायथा पुरुषार्थता भवति। तथा तथा नं कापि न पंचाशवायतइति। न चैतद्युक्तमिव। कुतः पुरुषार्थी नष्टप्रामाण्य प्रसंगात्। यदि ह्यदरानुपा

त्तो प्यर्थो समाप्तिरेव कल्प्यते। यस्माद्धि यं प्रयत्नेन धारयन्त्यस्मादस्य पुरुषार्थतेति। तथास्य [illegible] त्मवो [illegible] शेन आप्रामाण्य [illegible]

न न्युपातं स्यात् अथ पुरुषाणां मरधारणमुच्यते। एवमपि तदृशौ [illegible] ते [illegible] रप्येव मन्यवं [illegible] ते [illegible] ल नादिश्चेपि सत्येव परे परान्मायि न सर्वेषां परप्रत्ययात्र कवि ७

त्प्रामाण्यावस्थानं सर्वत्र ह्येवमयं पुरुषो वेदेति भवति प्रत्ययो नैवमर्थ इति। तिनयद्यपि तेषु तेषु श्रोत्रपुनूं ने पुरुषार्थी वेदं मन्यंतइत्यभिप्रायो नुमी

यते। तथापि निर्मूलत्वात्तन्नावेयणा प्रसिद्धिः। अतो यावद्वेद एव पुरुषार्थ तयासकलमात्मानं न प्रतिपादयति तावदप्रमाणं [illegible] तदुच्यते। सकलस्य ता

वद्वेदस्य व्याख्यायो ध्येत व्याद्रत्यधायन [illegible] नाधिगीयते। तत्र किं नायये दिलये नायाम ध्यायनमितागतमपि पुरुष प्रवर्त्तन शक्तियुक्तेनाविधाय

नर

कोना पुरुषार्थसाध्यायां भावनायां प्रवर्तनाशक्तिरेतै [illegible] शक्तिरा क्रियते। ततश्चाध्ययनेनेत्य [illegible] विरोधमाश्रित्येत्थं करणांशे। निविरानेन

नाकिमित्यपेक्षितपृच्छकाल इत्युपबंधादध्ययग्रहणमित्यायतति। तस्याध्ययपु [illegible] रुषार्थत्वादेन किमिति पदावधारणमित्युपनिष्ठते। तेनापि पदार्थज्ञा

नेनेनवाक्यार्थज्ञानेनेनवानुष्ठानमनु [illegible] तेन स्वर्गादिफलप्राप्तिरित्येतावति प्राप्ततिरोकोदी नवली त्यैवं सर्वविधीनांप्राक्पुरुषार्थतानादप्यथ

वसाने। न च सहस्रेव विधिदर्शनात्स्वर्गाद्येव फलं कल्प्यते। यागपतयाहि यस्याप्यन्नान्तरत्रा विनियापारो लक्ष्यते। तदेव तस्य कार्यमित्यवधार्य

ते। तत्रपद्दितावत्तदनुसारेणवाक्यि [illegible] त्यव्यवह्वितफलमासाद्यते। ततो नोत्तरा कल्पना महति। पारंपर्यप्रयोजनेनापिश्रुतविध्यपपत्त्या [illegible] न्य

थानुपपत्तिलक्षणार्थापत्त्यनुसारात। पञ्चवनेतरदृष्टं कार्येन स्वयं पुरुषार्थो नापि पारंपर्येणतमाप्नोति। [illegible] पथ्याहोमस्याहवनीयप्राप्ति

र्यस्मसाङ्गावेवा तत्र तदतिक्रमेण साक्षात्कर्मता। एवादृष्टकल्पना सर्वत्र रैतेनल्न [illegible] त्वपितत्वोयत्तनु विहितफलांकोदितितदनात्मक

कार्यपरंपरायांस्तत्पामोतरालिकं किंचित् कृतदेपुरुषार्थायवावोद्यते। तत्र तदेव तत्साधनं। श्रद्धस्यतु विधेयस्तदुपकारार्थतया पर्यवसाने

ानि तत्तरविधेः कार्यमिति आत्मानि साध्यसाधनभावेनावोदितत्वात्। नांतरीयकत्वेन काष्ठादी[illegible] वद्धालनादीनि पूर्वविहितकर्मसु व्यापार
प्रात्ततयामेतव्यानि। यत्तु पारंपर्येणान्यं न किंचिदंतरा विधीयते। तत्र सर्वाणि [illegible] व्यापारीकृत्य विधेयस्यैव स्वर्गफलसाधनता तत्त्रयानि शा दत
स्वे सकल्पयिष्यमाणपुरुषार्थसाधनविधिवाक्यानि तानि तत्प्राप्तिपादने यावत्स्वाध्यायाध्ययनविधिनानीयते परतस्तु फलवत्वं ततस्त्रि
8 यादितौ ज्ञातमेवेति न तद्यावत्प्राप्यते तावन्नितुलत्वकरणोपद्यते। तान्यपि तत्र्यैवाक्षरग्रहणादि कर्मेणास्वार्थविबोधने यावत्गतानि
नसाद्यात्कवेगे प्रवर्तितु तावत्केथामि तादृक्षेपापापदिशणाक्रतुनादृष्टार्थे यादत्त शदिष्टनवसज्जनानि दिहि तेकर्ममात्रमेवहिप्रयोजन ८
२ धा। द्वारेणोपादीयते। नान्यतात्र तत्प्रधानत्वाक्य तुल्यान्यतौ गानिनवंति। तद्वारयोर्नित्तुवाहात रागपध्ययनादिवत् एवंप्रोक्षणादिवा
कानां व्रीह्यादिसंस्कारमात्रफलावसितानां तंदुलपिष्टपुरोडाशाद्यवदानादिषि व्यवहिततरः प्रधानसंबंधः एवमेषानारभ्याधीतान्यास
द्रुपकारकसामवायिकांगवाक्यानि यामयितव्यानि। तत्र तावाच्चिणोमायदघ्नकरणापस्यवादत्तनानापसुः शमयानमर्थैरवसेवयाते।
वाक्या १

यानि चाधानादि वाक्यानि तान्यपि फलवत्कर्मांगाहवनीयादिसंस्कारप्रतिपादनात्सार्थानि दूरस्थेनैव फलेनैराकांक्षी। क्रियैवैतेन
क्रत्वर्थकर्तृप्रतिपादनद्वारेणोपनिषदां नैराकांक्ष्यं व्याख्यातमेव नामधेयस्य गुणस्य विकारे योजनेनाकांक्ष्यते। तेन सर्वेषां भावनांशतिरुप
त्रा। यथार्थवादानां भावनांशत्रयान्वेतः यानि वादग्रहणमिति। तद्विधीयते। सत्यमिति रिक्तं न गृह्यते तस्मिन्नु नदंतमिति कथं इह हि लिङादि
युक्तेषु वाक्येषु द्वे भावने वगम्येते। शाब्दात्मिका वार्थात्मिका चेति। तत्रार्थात्मिकायामर्थवादानापेक्ष्यते। शाब्दात्मिकयानुग्रहीष्यते। साध्यं च
प्रवर्त्तते। स्वाध्यायाध्ययनविधिना तेन सर्वे विधायकाः स्वाध्यायपदोक्ता तथा तानि नियुज्यते भावये दिति तत्र लिङादीनां प्रयोजकत्वं च पुरु
षः प्रयोज्यः। ते न किमित्यपेक्षायां पुरुषप्रवर्त्तनमिति से वक्ष्यते। अथ तु योग्यतये तु लिङादिविषया क्रियाप्युच्यते। प्रवर्त्तये दिति हितः किं
मित्यपेक्षिते पुरुषमित्येवं सेवक्ष्यते। यद्यपि चावेतनत्वात्। लिङादेश्चेवंविधं प्रयोजकत्वं न संभवति। तथापि पुरुषस्य प्रयोजनस्य प्रयोजक
त्वानुपपत्तेस्तद्गतत्वेन तद्व्यापारेण विधायकानां प्रयोजकता यदि देवं न कल्प्यमानवेणां विधायकचापदेशो भवेत्। अथ केनेत्यपेक्षित इष्ट

न२ वत्त४ तीर नि३ हि—

र्थिसंवेधानुमवापेक्षेण विधिज्ञानेनेति संबध्यते। कथमिति प्राशस्त्यज्ञानानुगृहीतेनेति। कुत एतत्। बुद्धिपूर्वकारिणो हि पुरुषा यावत्प्रशस्तो
यमिति बुध्यंते। तावन्न प्रवर्त्तंते। तत्र विधिशक्तिरेव सीदति। ततो प्राशस्त्यज्ञानामुपन्नाति। तत्र पुरुषार्थो तस्यैकफलो शेषसर्वस्य स्वयमेवानुष्ठाने भवति।
तत्प्रसिद्धत्वात्। न वेदादुत्पद्यमानमपेक्ष्यते। साधनेतिकर्तव्यतयोस्तु प्रवृत्तपुरुषयोगाकांक्षा स्वमेव प्राशस्त्यप्रतिपादनाया कोद्यते। तत्पुनः केन कि-
१ यतेति साधनापेक्षायां सा यदि न फलपदेन निवर्त्यते। अशक्तो यो प्रतिफलत्वात्। अथवा विधिनैव सर्वदोषाशंकादिनिर्मुक्त वेदविहितत्वादि-
ति। अथवा विशिष्टद्रव्यदेवतेतिकर्तव्यतायुक्तत्वादिति॥ तत्र फलापदादीनामर्थान्तरोपयोगात्पुनरन्यत्राप्युपयोगो न युज्यते। विध्यन्तरकाल- ९
वेयमाकांक्षा पूर्वं च फलपदादिनिवेशक्तस्मादपि न ते निवर्त्यते। लब्धागत्या वैतेभ्यः कल्प्येत। न च श्रोतस्यार्थस्य सैवकेषायुक्ता। युगपद्वैनयवृत्ति-
विरोधात्। आयस्तपरत्वे च फलादीनि न स्युः। न ह्यन्यपरे शास्त्रे समुपायमात्रत्वेनोपात्तानामेकान्तेन पारमार्थिकत्वमिति वक्ष्यते। अत एव बाधिता।
गम्यमानमन्यपरत्वाच्छब्दानां न प्राशस्त्यं प्रयोजनं भवति। न हि यद्यत्प्रतीयते तत्तत् शास्त्रफलमवसीयते। यथा पूर्वो धावति। पुत्रो यद्यप्यपरो

ध्या२ यै५ ता३

गम्यते तथापि न कार्यांण युज्यते तद्दृष्टरो व नागम्यमानापिं न कार्यंति रोपयुक्तं शास्त्रार्थत्वेनावतिष्ठते। अन्यथानुपपत्त्यावेर्यं तेभ्यः कल्प
ता। सर्वप्रमाण प्रत्यस्त मयेवान्यानुपपत्तिर्भवति प्रमाणाभावश्चयः सर्वप्रकारं प्रयतमानस्यमप्रमाणे तद्यदिके न क्विदुपदेशमातिदेश
नवानलस्यामहे। ततो दर्विहोम न्याये न विध्युद्देशस्यवद्देशकी कल्पयिष्यामः। अथ तु केन विंद्रस्य नापि संस्पति। ततस्तदनुसारस्ताव
त् कर्तव्य इत्येवं माकांक्षो विधिरास्त। तथा वायुर्वै क्षेपिष्ठा देवतेत्येवमाद्यपि स्वाध्यायाध्ययन विधिनायं क्रन्दतेत कुर्यादित्युपवंधाद्य
सहस्रैव तेनासंव स्यमानस्य पुरुषार्थत्वेनन पूर्ववदद्दारातिदि क्षपर्यवसाद्रूता वाख्यानवाक्यार्थं पावत गतं तत्रापि वसाकांक्षमेवोति।
यस्तेन लद्ध्यमाणं साधनानुरूपसाध्यो त्यतिद्वारं तासिपदेवतामाध्ये कर्माद्विप्रमेयफलं दास्यतीति प्राशस्त्यत्रूपार्थः सो नेतरप्रवृत्त
विध्युद्देशाकांक्षीतत्वात्पुरुषार्थद्वारं नांश क्रोतिप्रतिपत्तुमिति परिगृह्यते। सोयं न ष्ठाश्चदग्वरथवसंप्रयपाः एवंव असेवनान्यकृतकर्मो
जैन्वार्थवादपदैः प्रयोजनं कर्मांतरं साधनीयामित्यान्मायन सामर्थ्यादुनयोर्नियमः। एतेन प्रतिषेधापेक्षितद्वेष सिद्धार्थं निंदापरस्मै

ध्या० ता२

गतिर्व्याख्याता। तत्रापि हि नेद्वेणा हृते चिह्नान्निवर्त्तते द्वेषश्चाप्रशस्तप्रत्ययाधीनोत्पत्तिः। नवाप्रशस्तात्ता नं नरकादिभिः प्रशस्ताप्रशस्ता
नभिधानेन निषेधवत्फलेतिकर्त्तव्यतामात्रपर्यवसितेः शावयमवलंवितुमित्यनन्यप्रयोजनैर्निंदावाक्यगम्यमेवमवतिष्ठते तद्वैकवाक्यत्वसि
द्धिः। नित्यं च विधिप्रतिषेधयोरेकैकेन वाक्यशेषास्तुतिनिंदाभिर्ग्राह्ये ते वेत्यवेति। न हि स्तुतिनिंदे नापेक्ष्य व्यवस्थिते। निंदारूपासु स्तुतिष्वस्तु
10 तिरूपास्वपि च निंदासु विपर्ययदर्शनात् यथा वनस्पतिर्न हि निंदा निंदितुं प्रयुज्यते अपि तु विधेयं स्तोतुं। तथा त्रेधैव कवाक्यमुपदर्श्य व्याघार १०
येतदुद्रायास्योपशरन्निदध्यादिति स्कृतमप्यनभिघारणे नस्त्रयिष्यते। निंदितमपि वोत्तरविधिदर्शनादभिघारणमेव प्रशस्तमभिव्यज्यते।
वैदिस्हस्तुतिनिंदानामपि वा प्रक्रमादेव नियमः यथा वनस्पतिर्न वयेति दितनानिंदिता चासुराश्चेष्टाः कदाचिदपि यस्मादसुरा न यष्टव्या
वशीकृत्य न यातिक्रिया तस्मान्नूनं प्रशस्तेति स्तुतिस्यातावथवा विश्वे सकाशसुरागमननिमित्तत्वादशोभनेति निंदाते तेसामविधानात्
प्रशंसार्थमिष्टो वा निंदालिंगमपते। सर्वत्रैव किं विद्यदेतोति निंदितिवाइतराणि त्वेकवाक्यतया तादर्थ्यप्रतिपद्येतां यत्रापि तादृशं पदं न स्यात्तत्र

त्रि२

पिलक्षणालक्षितलक्षणाध्यान्यथानुपपत्तेराश्रयणीया विधिप्रतिषेधयोश्च स्तुतिनिंदाभ्यामविनाभावादन्यतरदर्शनेनेतरदनुमापक
कं प्रदर्शयितव्यं। एवं भारतादिवाक्यान्यपि व्याख्येयानि तेषामपि हि श्रावयेच्चतुरो वर्णानित्येवमादिविध्यनुसारेण पुरुषार्थोपदेशणादत्त
रादीन्यतिक्रम्य धर्मार्थकाममोक्षाख्यमानर्थक्यं दुःखसंसारसाध्यसाधनप्रतिपूर्वेतरूपादानपरित्यागांगभूताफले। तत्रापि तु दानराजमोक्षधर्म
दिषु केचित्साक्षाद्विधयः। केचित्पुनः परकृतिपुराकल्परूपेणार्थवादाः सर्वोपाख्यानेषु च तात्पर्यसमाप्तिश्रावयेदितिविधेरानर्थक्यात्कथं चित
गम्यमानस्तुतिनिंदापरिग्रहः। तत्परत्वाच्चा नातीवोपाख्यानतत्त्वाभिनिवेशः कार्यः। वेदस्थानान्यपि न हि वाल्मीकिद्वैपायनप्रभृतिभिस्त २४
थवक्तव्यवाक्यानि प्रणीतानि। प्रतिपाद्यानां च विविधविचित्रबुद्धिचारकत्वमेवैतत्। इह केचिद्विधिमात्रेण प्रतिपद्यंते परे सार्थवादेनापरे ले
पपरमहता। सर्वेषामपि चित्तं गृहीतव्यमित्येवमारंभः। तत्र तु केचिद्विधिप्रतिषेधाः श्रुतिमूलाः। केचिदर्थसुखादियोगलोकमूलाः। तथार्थवादा
एव केचिद्वैदिका एवापरे लौकिकाः। केचित्तु स्वयमेव काव्यन्यायेन रचिताः। सर्वेषु च स्तुत्यर्थेन प्रामाण्यं। येन तु वाक्यशेषत्वेन प्रतिपद्यंते॥।

२२ सूत्र स्यैनाः३

च५ ध१ द्वि२ द्वि२ प्र.१ तृ१

तेपिकेचित्स्वयमेवश्रूयमाणं गन्धमादनादिवर्णकं प्रबन्धयः । श्रीतिंनयेतिपिनुयुक्तवाणिकास्को सर्वेवांश्री । नूतंशूनानांस्माहकरा
पार्थिवानामुपयुज्यते । यत्र नु न किंचिद्दृष्टसुलभ्यते तत्र विष्टदेवतास्तुतिद्वारम द्दृष्टं कल्पनीयमित्येवमादि कोविदुद्देशे नैवका
न ३ कावादिति । के चिदाहुः । किमर्थास्तुतिविनिवेशः । कथं वा वेतनोनुष्ठीयते सवं स्तुतिनिंदाभ्यां प्रवृत्तिनिवृत्तिप्रतिपादनेलिङः दिभिर्या अ
यानमन्तस्तुत्यार्थत्वं न च तुल्यार्थानां समुच्चयः । न च येनावदर्थवादविहीनालिङादयस्तद्दहिताश्चार्थवादास्तेनां यथाविषयमवस्थिते । निव
र्तकत्वे प्रवर्तकमविरुद्धं । यत्र तु द्वयस्तीनिपातस्तत्रान्यतरेणाकृतार्थवादवश्यावर्थहेयमन्यतरस्मिन्नुपसामनुग्रहोपयुक्तः । तत्रैकेकुलस्य १
र्थइतिवादिभिर्विवक्षत्वयः । परित्यज्यते केवलप्रकृतिप्रयागाभावात्तदनुग्रहार्थं शरोवनालवद्विधिवानुवादेन प्रवर्तते । यस्य सवादुक्य
साध्यएषशमनीयेनयजेरन्निति काम्यसिद्धप्रवृत्त्यनुवादकं वस्यते । तस्माद्वायवाभ्यनालेनइत्येतावन्मात्रं विवक्षितं । सा एव व तिय
द्देशः फलादिसंवेद्योत्तरकालेमनवतइत्येतद्भूतिकामइत्येवमंतो विधुद्देशइत्यनेन कथ्यते । यथापुनरुद्देशयहामन्यर्थकमेतस्मात्

तृ१ प्र१ द्वि नीति ३

कार्त्तिक०। अर्थवाद।

वनरागमवनतेत्रैवं युक्तं। इह च नतिरिक्तार्थस्य सन्नतः किमवान्तरवाक्यानि समकरागमेवमहावाक्यस्य युक्ते। फलं तद्वेत्तदाह। यस्मिन्स
त्यविधायकमेवावान्तरवाक्यं न वेति। मा भूत्तन्महावाक्यमिति। सत्यं विनापि तेनेति मौनमेवेदस्यकर्तास्यात्। न एवं पर्यनुयुज्येत। लघुना
पायेन सिद्धे किं महावाक्यमाश्रयसीति। तदाभावात्र पर्यनुयोगः। परिहारः पथग्रामगमनवच्छ्रमातिरेकमात्रं स्यात्रार्थानर्थावितिः दृष्टं
वजातीयके घुणोरवधियाणां यथा तमवार्थरवभित्येतावतासिद्धं तमाकाशप्रभृतिभिरजिलपंति। नवजाड्डोलम्बते। तथात्र लिङ्गादिभिरपि
12 सिद्धं तमर्थवादेस्यागृह्णा इति शङ्कातेद्वदमिहवक्तुं। यथैवानेकाभिरेकोपायप्रसङ्गमन्त्राणाम्कृतं क्रियमाणं अभ्युदयकारि भवति। तथैवान्येन १२
पि विधिसिद्धावर्थे ऽर्थवादप्रतिपादितविधिविहितमिति। ननु मन्त्रवत् स्तुतिपदादिभिर्यत्र लघुमुपायमनुपादाय गुरुराश्रीयते। नत्र तथा
पि मन्त्रेष्वेव तु पूर्वमेव लघुत्तराश्रितः समर्थतरत्वात् तस्माद्यथैव प्रयुक्तो स्वशब्देनाकाशादयस्तदानीमेव प्रयुज्यंते। तथात्र विधेस्म
तिस्तुतिभिः प्रापितवानिति। तत्रोत्तरं। साकाङ्क्षत्वात्स्तुतिभिः प्राप्यापि तत्रोक्तं। तत्रोत्तरं। साकाङ्क्षत्वात्स्तुतिपदान्यनर्थकानि स्फुरिति। नवे

क्षितिषेत्रोक्तेनन्यायेनतार्थक्येऽविवक्षितार्थताध्युक्तेति। हृदयसेनैवहिप्रत्यक्षादेकवाक्यत्वादर्थवादानुग्रहोयुक्तइतिनतुसन्त्वपी-
त्यनेनगतार्थत्वात्। ननुनिरपेक्षादित्यवक्तव्ये। तदुच्यतेतत्रार्थवादपरित्यागायोक्तमितीदानींतुभवतुनामस्तुतिसंबंधःसमस्तस्यप्र-
वृत्यापिस्वतन्त्रतयावगतोविधिसंबंधोनबाधितव्यः। अथास्यक्वचिदपिशक्तिरपक्रियतेततःप्रतिप्रसवहेतुभावात्सर्वत्राशक्तत्वप्रसंगइति।
तदभिधीयतेभवतुपूर्वस्यविधिशक्तिःनत्वियंक्वचिद्बाधितेत्यत्रापिबाध्यतेकदाचिद्वा। विभज्यतेतस्मिन्वेत्ताबिभ्रतियत्रार्थान्तरंस्तुत्या-
दिनापादीयतेतत्रानभिप्रेताशक्तिःकार्यमारभतेयत्रचपवादमन्तशक्त्यन्तराभिव्यक्तिस्तत्रवाक्यभेदप्रसंगातपूर्वातिरोधीयते। प्रत्या-
तरत्वेनवायंपूर्वोक्तएववाक्यभेदःपरामृश्यतेतस्मादेकार्थत्वराचनयेवात्रविधिरिति। प्रशस्यमानात्अनुष्ठानंमितिरूच्यर्थानां
प्रीयमाणाइतिसंप्रदानत्वेकस्मान्नभवतिरोचयतेःप्रकृत्येतरत्वादिति। अत्रापिरूचिसंबंधानपेक्षत्वात्। अथसामान्यविवक्षयानक्षा-
यतेसाध्यकपात्रविशेषेदुर्लभतातस्मादनुष्ठानंक्रियायामेतिसंबन्धःकिंप्रश्रयमानाइत्यपेक्षितार्थाइत्यतएवेतिगम्यते। अथ

तैत१ सु२

वानुष्ठानद्वारेणोपकरिष्यंतीति संबंधः। कियायादिति पंचमी॥ क्रियातो विहि एवंविधे रोचका इति। अथवा क्रियार्थमिति अभ्यार्थे कल्प्यः॥
कस्मिन्नर्थे स्तुवंतीति शब्दे तां। कं चिदिति च विधेयं तत्संबंधिनं वा कं चिद्धा विदधाति क्रियां तत्संबंधिनं वा। तत्र स्तुतिद्वारेणोपपन्ने प्रत्ययस्यागे
नार्थवादप्रामाण्ये। इत्थं तु व्याख्यानेनानुमन्यते यदि हि प्रत्ययास्ववाति स्यात्तदा केन श्रेति राकांक्षोत्पेत तेन तावत्कुर्याद् भावना कथंभावो लिंय
पिकस्मादित्यपेक्षाकल्पेत तथापि विधीति कर्तव्यताविषयैवा तदनुग्रहमार्थवात्तेशब्दो तर व्यपदेशमात्रं तु प्रिपद्यते सापिनियुज्यमानस्यैव पु 13
रुषस्य प्रवर्त्तिन क्रियामात्रश्रवणात् न हि वायव्यश्वेतालंभ इत्युक्ते कर्तव्यता कर्तव्यतोक्तेः प्राक् प्रशस्तो प्रशस्त इति वापेक्ष्यते तदनप
13 ह्नितं कश्रुतिमात्रेणोपवद्तो नार्थवादाः प्रतिपाद्यते। नवधा वर्थेन सह कस्यचित् संबंधोपेक्षा वा विद्यते सहद्वयं भावनागामिवाल
भावनानुग्रहत्यधोद्वारेणापनीता किमपेक्षेत तस्मात्कृतो शब्दयोर्छेदात् श्रुतिः फलेन यागः करणेन वेति कर्तव्यताकाविश्यादुक्तोपि तस्य
शस्तो कस्मादित्यनपेक्षितत्वात्प्रशस्तायमित्येतावन्मात्रे वधते प्रशस्तत्वादित्यनुच्यमाने कर्तव्यबुद्धिर्न वस्यादिवेती वाताविष्णुमवेत्स

शास्त्रीयं कर्त्तव्यापरो रक्तः कर्त्तव्य इति वेदकल्पितं तु विधावानर्थक्यमेव स्यात् तत्प्रत्ययं त्वविधिमुत्सृज्य पारंपर्येण लक्षणयार्थवादेभ्यः परिगृह्यमाण
त्वपूर्वोत्पत्तिः ॥ नचैतत्कल्पनावसरोस्ति यत्रान्यतः सिद्धत्वात् अत्रानुक्तो हि सन्नरवल्वर्थवादादेव विधिः कल्प्येत यत्रान्यथा नोपपद्येत प्रत्यक्षं त्वत्र प्रत्ययोपप
न्नेवाग्न्यार्थी पतिः। तथार्थवादोपि यद्यप्याख्यानादिषु वप्रशेवनायां निःप्रयोजनः स्यात् तथापि दूरं नीयेत यथोक्ते न तु न्यायेन तत्प्रशेवनाप्योगाग्न्यान्यत्र
गच्छति। अवरपककर्त्तव्या वप्रशेवनाय यद्यन्यतः सिद्धेत्ते नार्थवादं नापेक्षेत तथापि न तु न्यगाति वाक्यमेवावयुत्यति। सर्वत्र वैदिकार्थ्यापत्याशब्दः क
ल्प्यते न तार्थसिद्धिः तेन प्रशेवनया विधिशब्दः कल्प्यो नार्थः। तत्कल्पनावेलायां वयं येऽद्वायवादिवाक्येषु सोमेन यजेतेत्यस्मिन्नुपतिष्ठमानेन
न यजिकल्पनानर्थो वा लभेते त्वनेनाप्यन्यानुमानप्राप्तिर्वेदः। तुल्यार्थयोश्च बाधविकल्पो भवतः प्रत्यक्षार्थवादयोः पुनरर्थं तत्प्रज्ञानुग्राह्या
नुग्राहकार्थं त्रिमयत्वे नार्थभेदः समुच्चय इत्येकवाक्यता। यदि च प्रत्ययारव्यातिः स्यात् तत्र कर्त्तसंख्योपग्रहविशेषावगतं क्रियाफलस्वार्थपरार्थ
बाधच्छेदप्रसंगः। स्यादेतद्विधिमात्रमविवक्षितत्वाच्छब्दविवक्षया कर्तृसंख्यादिलाभ इत्येतन्नाशक्यं यतः तदर्थमप्युपात्तः प्रत्ययः सामर्थ्याद्विधिं

दृश्यते प्रतीतस्य तद्रूपत्वाविवक्षा विधिसंस्पर्शेऽविग्रहे कत्वं वदनुवादत्वे वैन्द्रियकामहोमवच्चेतना वृद्धिर्धेरविधित्वे नाम किंचित्तेनाप्यनुवादात्
स्यामवस्थायामप्राप्तेः न ह्येवं से भवति यो यै वायव्यं श्वेतमालभेत कर्तव्यः स प्रशस्त इति। भवति त्वेवं कर्तव्याः प्रशस्ता वा इति। यत्रैव सानीयवादितत्त्वा
पि तत्र शब्दे न विधिप्रतिषेधयोर्यत्नेऽपेक्षितो न तु क्रियामात्राद्देवतानामभिधानमाश्रितमेवत्यदृष्टं तत्। यदि त्वेवं विवक्षा स्यात् ततः प्रत्यासत्तेर्द्वित्वं एवमपि
वांशोनिपतेदिति निःफलं स्यात्। तस्मात् सूत्र विनाशेन वविधिने कवाक्यत्वात् तथा वाक्याभ्यासात् साविधिकमेव भूतिकाम इत्येवमंतो विध्युद्देश इत्या १४
हेत्वन्यथा मात्रर्थ इत्येवा वद्वृत्तेन वाग्याक्रियामात्रतया विध्युद्देश्यत्वे शक्यते वक्तुं तस्मात्प्रत्यय एव विध्यभिधायित्वाद्विध्युद्देशो। विध्यर्थेन त्वेकवा
क्यता संभवा सूत्रातिरेकेणोद्देशग्रहणं भूतिकाम इत्येवमंत इति वफलादिसंगत्युत्तरकालं त्वनुव्यवसरप्रदर्शनार्थं न त्वेवं सति वर्त्मा नायदेशग्र
नाकोद्धरणादर्थवादानां संवधारना। एवमेव तत्। तथापि तु प्रमाणान्तर प्राप्त्यभावात् कश्चित्स्वयोगवचनेन न कवित्त्वं नमलकारेण। अथवा श्रुतवत्त्वे
मानान्यथानुपपत्त्या कल्पिते विधिवदर्थवादसंगतिः। यच्चापि केवलार्थवाददर्शनादेव विधित्वं तथैव तत्राप्यन्यथानुपपत्तिमात्रमेव शरणं संभव

स्व

स त्रा १ त

त्यांनुगतो नातिगौरवं युक्तमिति । नैयत्यैस्मिन्पादे वाक्यभेदः संबंधभेदयाश्रयणादिति दोषे भेदं संप्रशस्तत्वादित्येकप्रसरोपपन्नः परिहृ
तो । विधीयमानस्यैव हि स्तुत्याकांक्षेत्यवेक्ष्याप्युपपन्नेतं तत्त्वं । यदि चैवं विधेः संबंधभेदः वाक्यं निर्धारितं ततः साध्यसाधनेति कर्तव्यता संबंधेश्च वि
सिद्धो न तस्मान्न्यायमहिम्ना संबंधो विवक्षित इत्यादि भाष्यमेवं नत व्यानपूर्वत्रैवसौ गौ विधिपर्यवसाने विवक्षिते विधिवाक्यद्वारश्रवणकल्पना
यामतिगौरवमिति मिनावाक्यभेदात् । किमर्थास्तु तर्हि इति एवं तौ नप्ररोचनासिद्धे स्यादिमानालाकथेरोचेतेति विध्यनुग्रहकथनं । ननु प्राशित्रिपरत्वं
भिप्राय विवरणं । नहीति स्तुत्यभावे शक्तिद्वयमगतेरास्थीयते नस्सेन वंत्यामर्पीभेतन्न तदापूर्तिका [illegible] विधिः समाप्यत इत्याह । यथाप्यद्दृति
गतार्थी । विधिशब्देन तदाप्ररोचनेति विवृतेकार्येनानावं विधिस्तुत्योः । नचैवं सती न्याय्यनि चैतप्ररोचयितुमपि शक्तिः कस्मादन्यापेक्षेतेति । मन्त्र
मितितस्मात्किंचिद्यमानेनास्मिन्नविद्यमानेयोर्थः समाप्यते । कस्मात्सौकर्थ [illegible] तिः प्रयोजनं तयोर्नतस्यैव एवं स्यात्पी । तथाः स्तुतिविषयोपकल्पना
न्नविधेरपि स्तुतिप्रयोजनव्यपदेशान्नहि निर्विषया स्तुतिरुपपद्यतोर्थवादाभावेवगत्याकेवलेनापि गौरवप्रसंगीकस्यादिति । ननु सत्त्वपीति

स्त्र २

नस्तुतः

एवंदेव व्याख्यातं अतोस्माद्विधेरितीदानीमप्यविकाशेन संबंधादितएवास्यस्तुतिमवगच्छामः। ननु निरपेक्षादपीति यदि कश्चिदप्रतिपत्ति
कर्त्तव्यता कस्यचिद्विधेः प्रवर्त्तनशक्तिः कस्मादन्यदपेक्षते तेन सत्स्वपि त्रिनादरः स्यात्। आवार्यैः सुसोपहासमाहुर्यत्रामौ कवलप्रयुक्तमा
नो निरपेक्षस्सर्व एव तु न कश्चिद्विधिरीषदप्यनुन्नतस्येव स्वमाकांक्षैः पदान्तरैरालिप्यन्ते वाक्यान्तरैः काचिदकमकस्यचित्संबंधस्यविधायकं। तत्र यदि
द्वौ विधिरुद्देश एव कुर्यात्तथा सति निषिद्धो विधिरुद्देशो कोपि नामैव गुणानवनीति प्ररोचनां दर्शयन्तु तस्माद्विधिने कृ वाक्यत्वात्तेदनुग्र
15 हणार्थं वैतन्नोर्थवादानाहुरिति॥ ॥तुल्यं च सांप्रदायिकं॥ ॥वचनाद्व्याख्यातार्थं परिवादनाभ्यस्ता आनर्थक्यमेवाशंक्य नित्यत्वेवैकृतार्थवैते १५
न न्यायेनार्थस्यागम्यमानत्वात् अथवा अत्रसंदिग्धेऽचसमर्था वेगमादिस्तुक प्रकारपराम शिक्षिकवतुल्यं वेतियोजना। संप्रदायानुग्रहार्थं
धर्मजातेऽतः संबंधस्यास्मरणात् स्वर्गादिसंयोगाद्वेनास्य प्रयोजनवत्त्वे निहितात्वाद्यन्न परित्यागेनान्यार्थत्वेप्रमाणमस्ति संप्रदायागं चे
पि वाविघ्नस्याकोपिताचार्यादृष्टस्मरणाच्च। विध्यार्थत्वं न तदन्यत्वस्यल्पमात्रेस्वाध्यायेति कर्त्तव्यतानुगुणं स्तवनमित्यादि तावस्त्वर्गः का

त्वं तततश्च पुरुषार्थमेवायस्ते । अथ पुनः क्रतुसिद्धिरियं पाठितेवेदं प्रवर्तीत्यवमपि दूरस्थोपकारितैव तस्मात्से प्रदायस्याद्धरग्रहणं साधयतो
नियमस्तात मनुग्राहकं । नवनिः प्रयोजनस्मात् विघ्नाकिं विकार्यवरं हिता हस्मात् विघ्न एवेत्यत्रो येन केशोपि ताव त्रस्याद्यास्तु प्रज्ञातप्रयोजनेवि
धिवाक्ये स्तुल्यमेवाद्रियेत ते न वश्येत द्वदेव प्रयोजननवन्नापीति । नियमस्मते श्च वेदमूलत्वाद्धेद कृत एवायमादरः सव प्रयोजननवत्वादेतानोपपद्यत
इति प्रयोजननवत्वमपि सामान्येनानुमायार्थाद्वा कल्पनेकदेशत्वादिति सामर्थ्यतोऽर्थवादानां स्तुतिर्नाम प्रयोजनं विशेषो पलभ्यते स्मरणं वद
हमित्येतावदवाह । अथ वायदेवेदं ग्रंथस्मरणं परिपालनात्मकं तेनाप्यध्यानुपुरुषप्रयोजनमेवाभिप्रायप्रतिपत्तिपूर्वकं प्रयोजनमेव वानुमानं संभा
व्यतेव कुतश्चिद्वाक्यादियं प्रतिपत्तिरिति नाप्रमाणं अन्यथा हि निःप्रयोजनता स्यादित्वाकेचित्परित्यज्यार्थवादांश्चविधिमात्रे प्रतिपदोरनूतत्र हिदं स्म
रणामात्पुनः स्यादक्षीनुनत तस्मान्न प्रमादपाठेष्टस्वार्थवं तदिति । तुल्यो वसो प्रदायिक मित्यस्यापरा व्याख्या संप्रदायः प्रयोजनं यस्य वाक्यस्य
येन वाक्येन वा प्रवर्तितः संप्रदायस्तस्या स्वाध्यायाध्येतव्य इत्येतस्य व्यापकत्वाविशेषाद्विध्यर्थवादयोः तुल्यमतः प्रागुक्तेनन्यायेनप्राक्पुरुषार्थसिद्धे

खर   र्थःसन्न ५   खवर
                                                                                  ३० गप

खवस्यानुं न लभ्यात् इति शक्त्यनुसारेण स्थितमर्थवादानां स्तुत्यर्थत्वमिति। अप्राप्तौ वानुपपत्तिं प्रयोगे हि विरोधः स्यात् शब्दार्थस्त्व प्रयोगान्नू न
तस्मादुपपद्येत। अक्रदोषपरिहारेण तः परे शास्त्रदृष्टविरोधादिकया त्वानुपपत्तिविधिकल्पनायामुक्ता। तो स्तुतिपक्षस्म आप्तौ मन्यामहे
अथवेदं रूक्तिव्याख्यानं तामनुपपत्तिमप्राप्तमिति व्याख्यायेवां कृत्वा पाठः प्रयोगे ह्यनुष्ठाने रोदनवपोत्खेदनं न दृष्टो … यान्न तद्वदी
नो कल्प्यमाने विरोधः स्यात् अस्माकं पुनर्यएवं शब्दानां श्रौतोर्थः स नैव विवक्षितः नत्वाध्याहारादिभिर्विधिः किं तर्हि स्तुतिमात्रं विवक्षितं न
चात द्विरुध्यते तस्मादुपपद्यते। अथवाऽयदार्थस्थितिविधायकशब्दानुग्रहार्थवादेन स्वार्थानुष्ठाने न समवध्यते प्रयोगे प्राप्तौ प्रयोगमूल ।   १६
तस्मादुपपद्येत त्रयोत्र पाठः अप्राप्ता वानुपपत्तिमिति तत्र मन्यामह इति वाक्यशेषः। अप्राप्ते वानुपपत्तिमित्यपरे तत्रोत्तं हेतुः खल्वानमित्य
ध्याहारः। अप्राप्तावानुपपत्तिरित्यपरः अस्मत्पक्षो विज्ञेय इति गुणाद्यादस्तु … यत्तनावद्विधिस्तुत्योरेकविषयता तत्रोपपद्यतां नाम संबंधो वि
षय नानात्वे तु कथमिति। गुणादित्याह। यत्क्रियायाः संबंधि निष्क्रोतव्यत संबंधान्तरं स्तूयते। अथवा यद्धिकारप्रकृतिसंबंधे विनिविधानार्थस्तो।

गर स्मर

त्रो २

न्या २

तव्योत्न संवंध्येतरं प्रकाशितस्थयत्नेतवतद्वायेणापि लोकेवेदेव स्फूर्ति सिद्धेर्न्न प्रकारांतरस्तातस्माददोषः। ननु तथाप्यस्फूर्तेरर्थमुपरिष्टाद्वक्ष्यतीत्याशंक्याहतानि
रक्तिः संवद्धो विकारः शांत हेतुर्ज्वदिसंज्ञ मानस्य काष्ठं वा भवतीति गुणवादस्फूर्तेरा श्रुद्धेनैव तावद्दोषस्य नाश्रितदाहत्वाणाश्रयप निहारः सैकस्वाद्य
येनत्त्क्रोधपपारनार्थतयासंपश्यंतेतवोदाहृतानां गोणतानि भिन्नोकिंचिद्दिहैव वस्यतेपरंतुतसिद्धिस्स्फुरणोनोदीरितिमाकांक्षेनैकवाक्यता वि
चिस्फुरत्योः प्रत्यवधयंकथ्यते। सहतिप्रक्रमापेक्षः उक्तहस्तलक्ष्यामूलतद्धि प्रकृतं प्रतीयते। एवमवानक्रूरदृष्टाप्रकृतत्वाद्विस्वंप्र सिद्धंसइतकेनकृ
प्रसयात् सएवायंः। एवंतस्यापरस्कतद्धजन मितिसंवंधः। सर्वावेयमुपनिनन्नछ। किंदाग्रंथस्योर्थपपत्ति रितिनहूनंतरंतद जिधानग्रयपद्यते।
कोसौग्रंथस्तंदर्शयति वहिर्लिरस्तंतदद्याङ्कसस्यसवस्सरात्कृहेनादनं भवतीति। केनहेतुनातदेवंभवतीतितदुपपादनेकारणात्तुरूपत्वाका
यश्रितोदनप्रभचनजतदानाङ्गादनोत्तलिः तस्मान्नदेयमितिसकलमदानस्योपपत्तिरिति निदियातद्धेपत्वमर्थवत्स्वशावास्थास्तद्दालवनेसंद
शोरस्थापितविद्यानवशेननोदनमा। मान्यनोदृष्टकस्यमात्मस्थाणाश्वशोसत्यविना प्रतिलकठिनंभयेनोते नजंतसंदर्शजवेदित्सकोडीमंत त्य

न्मि २ त्रा १ दया १ मा १

र्वा   ष्युर ५ त्वार   पिर   त्वार

17 म्वनिंदा। धनत्यागेनात्मतारान्स्याप्रिष्ठ हजनः पीद्यतइतितस्मामान्यादोरनेपन्याम्॥ एवंयेनकेनचिदालंबनेनानिंदाविहानोत्यत्रिःप्रति
वेधोपकानिणीतिम्मुरव्यान्मा। वृथादोषः एवंबैवपोरवञ्चना। इवा। स्ययोज्ञनांयात्मावधयो। सर्वेत्रनिम्नापि हि विशिष्टजयोजनार्थं कर्माणिक्रिये
तेकिम्मुतवा। ह्यधनस्यागेनेतिमुतिः। यथानेत्रमृद्धृत्याघं ददाती तिलोकेपि न्या। गिस्कंदं नीतिं त्रातो। पूर्वनिसायी वेदस्मत्रप्रमाण्यमजति प
धमान्स्तुतीः सत्यत्रानान्यस्त्रा चेवणामर्हतीति। निःश्रेयोजनोपाख्यानं मत्यतया नार्थः। वाहृनावनां गंवा दोवारः सावधमन्त्रि विज्ञानमात्रे ते
जॆ वोपपद्धृति। नार्थेन। यथा ममिकायां न सर्वत्रा दिषं वादमिह एव। अथोच्येत अत्र सदस्त्राख्यानेकृतः स्रानि निंदार्थत्वमिति हुतं मां स्वयमतीयतेः। कर्म 17
पनमार्थेवस्त्रानोकाव्रतानि निंदावा सत्यप्रेविनदिति। अत्रसत्येत्र घस्मादन्यवद्दृष्टमयवहुतमिथ्यात्वेनापितिव्रवीतितत्तोनूनमयमेवंप्रतोवप्र
तिरुप्यामृणादं तं संतं निंदति निवर्तयितुमिति। अतश्चैवं विद्विद्याया पश्यनातिकमाणी यत्तदनुनो येन सतथा प्रवर्तते। वेदस्य वमाणमिति। स्थितं
तेनवचनानिनिवृत्तमत्रया हिली येषसं वेद्योर्थश्चिकः प्रशस्ता प्रशस्तज्ञानेमयत्न इहतेवदेनोत्यादितेतस्मात्तदेव सूपंत्व बहुत्वमिति। लोकेपि

नवत्रि२   तर   स्तर   तर

ष्टीफलां तन मुक्तौ । मेधादिहेतुत्वेनाम्नानमप्यन्तेन श्रुतं स्वकं विध्यवर्णि यिते न्दनिश्चेतं सो व्याख्या दिफलमसत्यम पुनः न्यायनिर्युक्तं तेनतत्र स्वतन्त्र क्रिया
प्रथं फलं प्राप्नोति । यद्यपि न प्रतिपन्नाज्ञानातिलेन स्वपारमार्थिकं फलं मदनिप्रायात्तु साधे लिदितेकृपच्यमानं सर्वं यानुष्ठस्यार्थिमां न प्रवर्त्तियंतितद्
सत्यं नात्मेतत्किमथन्यद्वक्ष्यामीति ज्ञात्वानुतिष्ठति । ए कं जोर्दावि विधिना तात्रवत्सल मवमामितमर्थी वा सत्यवसात्यन नाम प्ररोचयं तु नतत्रैं तत्सत्यमेव ग २
त्यहेकिं विदूपयतः प्रवर्त्तनमात्रोपकारित्वात् । यत्तु पण्डाहृविष्यानितद्धि येतत्परीतिनिश्चित्य नैव विद्वांसो न प्रवर्त्तते । तस्मादुपाख्यान सत्यत्व
मतंत्रं नहि मुक्तिका दृष्टसत्यं रजतार्जमं तरंतदृष्टे यदिलमते लतेति संधीयते । शुक्तिकावत्तु किं विद्वालंबनं श्रुतिसामान्यमात्रेण सर्वविद्योजनीयं
यथेहमहाभूतानि प्रजाः पांतीति प्रजापतिश्लोनोच्यंते वाय्वादीनां यथा संख्येन मध्याव र्त्तिनः सामर्थ्याद्योर्व्याप्ता पश्चाद्विनिते नि वक्रामलवे
घते दृष्टिनां सेशरीरां तरवर्त्तिनि दाख्य मंतश्वरस्वसामान्याद्दर्शिलौकिकेन दाथायनात्रस्थानतांजइति श्रीह्यादीनां सामान्येनानादि वादजत्व
प्रसिद्धिमालभ्यातेषां यथाप्रजाः पशूनां प्रीतिसर्वप्रजानां त्रीह्यादिपतिलाप्रशम्यत्वादिलं वनं एतत्सिद्धं प्रक्राममेसत्यं सालंबनताकिंतु श्रुतिवाम

बी १२ या १ स्तु १

स्तू४ दी४ तौ२ तू२

वहीयते । अत्र स्तुतिर्वात्यमो नैकधार्थसत्यतां वर्णयामः । मंत्रार्थवादेतिहासपुराणाद्योक्तस्तुतिं अलक्ष्या विश्वेदेवा नष्टस्यात्तदा प्रजापतिः स्वयोगीत
पि काले प्रत्यक्कर्मेद्रवाम्युपगमे पशूनां मन्वा वा स्वमाहात्म्येनात्मनएव पञ्चतत्त्वानि निर्मायवध्यो भवननादिक्रतत्वात् । ततो ब्रह्मा स एव कर्मणि
नृपरः पश्चनस्थितः इति दृश्यमिदं कर्मयत्वात् अत्र फलं पुनरेवमहता प्रयत्नेन प्रजापतिनाचरितमिति सर्वसत्यमेव । प्रतिष्ठाविशिष्टं लिङ्गन्यायेन त्र्यम्बकनाम
प्रभावृद्धा पानवृक्षकृत्यस्ते नीतित्यता प्रसंङ्गाति । कर्मणि कोशलेनैव ब्रवीति ते देवाः कालिङ्गस्तेदेव यज्ञमध्ये वसानानन्तरं दर्शपूर्णमासयोरनध्यायसोऽपि
केकमंत्राशिमालोच्य कथमेनमभ्यस्तं करिष्याम इत्याकालीनाव सामान्यात् ह्विगो हाविधानं । तथा चलो केऽपि कर्तव्यता सु दिशो मे पविध्राम्यां १८
ति वक्तानोच्यन्ती नितमजातस्करा यो नादितिया गः घशश्चातो रूपेण रुद्र समं भुवमारणा वका शहांभो तथा वद्धि जायतो यार्थो आकुतानि द्रा
नि कर्माणि क्रियन्ते तावदिति तत्र न विश्वास्य शक्तिधानं नमत्यन्यथा सर्वस्मिन्नेव प्रकृते निर्वकारस्वादनवध्यानतोऽस्य सेनादिं तेनैवोतत्वाभिलि
तिमोहापनयेन स्तुतिः । रूपाणां यान्तु इहसर्वं क्रियमाणं मनसैसंकल्प्य यावन्निधाय क्रियते तदन्तं तारं गम्भूलयोरथ नयोर्हृततो हिताय्या हृत्संप्रे पाहतयी तौ२

नाता३ या२ कृत्येर स्वपर२

आनर्थक्यात् प्र २ सामर्थ्याच्चेति। २

लोष

या दिति। यानि शास्त्रमाद्य पर्यवसायीनि सा निषेधफलान्यपि विधिपराणि कृत्यर्थे जायते तदुपपादनमुद्देश्यार्थलाभाय प्रवृत्ति न सर्वेषां प्रकरण ८१
यदिति। यानि शास्त्रमाद्यपर्यवसायीनि तानि निषेधफलानि भवन्ति विधिपराणि कृत्यर्थे जायते तदुपपादनम् ... न सर्वेषां प्रकरण
या दिति। पाणिंशास्त्रमाद्यपर्यवसायीनि नीसा निषेधफलान्यपि विधिपराणि
यत्न कृत्स्नार्थवादस्यारिति। रस भूयस्त्वात्तु नमा द्विप्रणवति दिवा निशा रितं गच्छतीत्यपत्योपपत्ति स्येनानर्थक्यमिति मर्थमुच्यते। मिश्रलिङ्गा मिहोत्रे विं त्र वि
यत्न कृच्छ्राय पर्यवादस्यारिति। रसमूयस्त्वात्तु नमाद्भूमणवति दिवा निशा राति तं गच्छतीत्युपपत्तिस्येनानर्थक्यमिति मर्थमुच्यते। मिश्रलिङ्गा मिहोत्रेमंत्र वि
विकल्पार्थं कथं च मरशि र्ची तिर्ज्यो तिरशि स्वाहा। सूर्यो ज्योतिर्ज्योतिः सूर्यः स्वाहेत्यनयोर्मिश्रलिङ्गत्वं यदा विषकावेवाग्निसूर्यौ दैवता तेनोपल
भ्यते। तां केचिदाहुरग्निर्ज्योतिरित्यत्र ज्योतिः शब्दः सूर्यवाची सूर्यो ज्योतिरित्यत्र च अग्निवाचीति नाम्नो मिश्रलिङ्गत्वमिति तदयुक्तं ज्योतिः शब्देन स्मा
मान्यवाचिना नोभयत्र सामान्याधिकरण्येनोपपत्तेः। अन्यतरपर्यायपक्षे सति नास्त्वेनं प्रत्युक्तमिति प्रत्युपपत्तिः सततं निरूप्य प्रयुज्यते सूर्यवाची
मान्यवाचिनो नयत्र सामानाधिकरण्येनोपपत्तेः। अन्यतरपर्यायपक्षे ... सूर्यवाची
तत्स्थानमेव तन्त्रप्राप्तोत्यभिवादी सायंप्रातस्तत्काण्डे यां ह्यवगाधाया साक्षिखितावितीदमाङ्गुदाहृतं स्वाहेत्यग्निर्ज्योतिज्योतिः सूर्यः स्वाहेति सूर्यो ज्योतिर्ज्योति
नग्निः स्वाहेति तद्विधेयः क्रियतिं प्रथमविहितं केवलं दैवत्यपर्यायेण तेन मिश्रलिङ्गा विधानोपपत्तिरिति सूच्यते यदनयोर्मिश्रत्वं दिवासमेनउपवेशान्
सौर्य्यादित्यश्रुतः केवलेऽप्यानन्तर्ये निवेश मिश्रापि व्याख्याने पर्युदसनीयत्वेनैव पूर्वमंत्रो दाहरणं इतरो न्यूनं ततिज्ञाः गितो। मिश्रलिङ्गालिङ्गाना

जौ १ श्रु २ दा १ दा १

सू३ य२ मी२ सा१

देवद्वाष्टोतेरति।नात्रा।निता।विलिम्नाध्ये नयो।अथमे।वानयोः केवल मिश्रलिंगयोर्मध्ये पतितोयमर्थवाद् द्वस ब्रोत्तयद्देवत्ययोरन्या प्रशंसा।इ
तनयोः श्रुतत्वित्यं तस्माद्दिवाग्निरादित्यं गच्छति सायं सूर्य एवतद्दाधोतिशेवं नक्तमग्निं तत्र स्तोत्र वस्थिताचेदयष्ट्या विति श्रुतिः। कथं तु धूमत
वे त्यवधारणा। नूनस्त्रौ ईश्वा दिवाश्रम एवं स्पष्टा नेनावावृविनितिकेनचिद् शिवस्कल्पालेवमे॥ ॥अपराधात्कृच्छ्रेवोत्तरदर्शनेनोपवनेष्वद्वियमाणायज
मानावदेदेवाः पितरश्चेत्यादि तत्प्रशंसार्थमुक्तं अब्राह्मणो ब्राह्मणो गच्छति प्रवृत्तावुपन्नेत्रणोनतितत्र प्रसिद्धत्वा ब्राह्मणानामेव ब्राह्मण्यनाने। निःप्रयोज
19 नइतितत्कुपपत्यर्थमुक्तं नवितच्छिद्रानं इति। आयमाने सह्यानवचनं दुर्ज्ञानं वा दुःखेनाज्ञातं तद्दृष्टान्तमेव। तत्र अपराधानिमित्तं। सत्यमिथ्या पराधेपदि
मात्रुरेकत्वेति त्तोवा श्रुतत्वस्य त्वन्यत्वयोः प्रसिद्धत्वाति त्वादेवदर्शीनताजवेतायानथेवमेवं तत्स्वर्वंजाया रित्यनादिन्याय्येन जातिवधार्थे तत्र यत्र सं १९
मातायस्वावित्तःप्रवृत्तिसम्बन्धां दर्शनेऽपि ऊक्षनानाना तिलोपविशेषे नवर्णसंकरंवेद्देवाप्रमत्ता नक्तं तत्क्रमेनमितिजातिविशेषदर्शने। अपप
धकर्तृत्वत्रनिमित्तमे बापपघातान्यथा ह्यपतिरक्रमालोपिचेवद्ध जातितं उविशेष्टायास्त्वविष्टेनाप्तिसंकरइति। प्रशंसावकाशइति। निरूपाद्ब्राह्मण्य

निरूपायं४ शा४ व४

आकालिकमिति ४ यर्गि २ वै २ कि ४ क्रो २ २ उा

प्रवर्तप्रवरसंकीर्तनात्तत्प्रभवो यदिति तिहासनाद्ब्राह्मणः कुतातस्य वनीति श्रुतिः ॥ ॥आकालिके श्याध्यन्त्रदानी मुत्ताप्रयतेतरा कालिकं तत्र सर्वलोक
स्यात्रिमतं न यथ्विन्नधादितस्मात्यं कालेदिद्ध नीकाशश्वे करणं प्रायं शाख प्रशस्यते। न द्विसद्यः फलं धूमकेशानन्नुभवादि तन्त्र कर्मजन्यं सल्कोद्दा
सिद्ध वि श्रुतिश्च ह्रस्वदृष्टा ब्रह्माब्रह्मध्यं हितदिष्टं सर्वं प्रत्यक्षं। तत्प्रपेत्यान्हाय प्रमाने शब्दहाप्रमानवचनमितेन प्रशंसार्थं पाठांतस्य आकालिकं श्रुत्येन
वचनइति । आकालिकमितिवापाठः। कालइतिउलोके प्रकर्षध्यानेतत्र प्रवं कालान्हामिति कालिकं नकालिकम् अकालिकं विद्याप्रशंसा। अध्ययन वि
धिशासचाद फलविधिः सान्यथा विज्ञात पुरुषशोनावा जिमेन्हात्कुवाद्दाविज्ञायते। न विकएव प्रकानोक्तवशोयाबघाः संख्या नेन माणीयतालाम
श्यंचेति श्री विषयं त्वि नच्छिद्धं यं पुनःपदवाक्यन्यायापेक्षा निमुखंशोसनेते नात्मना मुख्यापेक्ष्या शोभते पुत्रश्चवद जवाचुम सर्वं सहानितामुख्यापि
गोतातातद्यापि प्रकृतिपरत्वाद्दोषः। सर्वं च प्राश्चित्तविं॥ ॥सस्कानकर्मलाद्य फलविधिः श्रुते स्वालंबनं निमित्तेन मित्त कचडपनानास बकाम
निमित्तानांकर्मणांसामान्येन साधनत्वादिना नवाप्नोतीत्यर्थः। प्रत्यं विवं योऽप्यते। सर्वकाम निमित्तैः कर्मभिनाहिताग्निरादिदानीमधिकृत मिति ६०

नन्मध सुर२

वक्तव्ये सति आधिकारिकं सर्वदर्शमोक्षमवान्तरोपवर्ति । नञ्चाकाशगामनस्वर्गकैवल्यलाभादयोत्पत्तासंनः सर्वशब्देन विदिक्षेषु कर्मसु निमित्तहानेषा
विनष्टवेत्वविद्विवृतं तत्र ज्ञ नन्भूतत्वमुच्यते यथैव चोदनादिरूप सर्वशब्दो धिकृतायतत्वात्त चैलोकांशत्वात् तिनथ्यान्या अभिसाध्यकर्मा धिकृत फलग्राही भ
विष्यतीत्यपराघः । फलश्च कर्मतिष्ठते सेसांलोकवत्परिमाणतः फल विशेषः स्यात् तामहैतत्समानस्वर्गादिफले सत्यपि होत्रादि भूपयोन्यस्य तत्त्वमनु
हं साधनानुरूपत्वं साध्यानां सर्वे हि कामाः श्रौतीकृत्यावाप्यमानाः श्रोकाश्वोकाः श्रायंते । तत्रफललाभश्चाशिनः कर्मणि ननविधिस्यर्थी वा नन विद्य
20 तीति स्थितेरो दाने । युक्तेलोके कृष्यादिफलानां प्रत्यक्षावगतत्वात् साधनानुरूपं जन्म । पूर्णीकृत्यादिषु तत्त्वेन तथा प्रसिद्धीनवाद विशेषस्य तेफले २०
कि मूला विशेषकल्पना । न ह्यग्निहोत्रज्योतिष्टोमस्वर्गयोः कश्चिद्विशेषः श्रूयते । नचानुमानमपि दृष्टो विषये समर्थनं तद्विधीयता विधिसामर्थ्या
त्स्वेदं सिद्धं । कथं यदि स्वल्पामहत्वकर्मणाः समं फलं आप्येत । ततो ...काश्र विदितेत्यत्र नैव न्याय्येनाल्पेन सिद्धे महति न कश्चित्प्रवर्तेत तत्रापि विश
क्तिवाधः स्यात् अविहतशक्तिकत्वं यथीहा कल्पविकदेशलादिति विधिरेव फलाधिकारमंगीकरोति श्रान्ता यथा विश्वजिदादौ फलमन्तरेण माण

स्व२ स्था

वाक्यं एवमिह तद्विरोध इति ।। किंच । कर्मणामल्पमहतां फलानां च बंधगोचरे विभागः सामान्याद्विशेषविरोधो दिने । यथैव क्रमाम्नातानाम् गां
गिनां प्रथमस्य प्रथमं द्वितीयस्य द्वितीयमिति विनियोगव्यवस्था तथैव कर्मगोचरेऽल्पस्याल्पी कर्मणाः पनिमा ।। सामान्येन फलगोचरे क्षा
वोनू पो वोपतिष्ठति मध्यममध्य मध्यमं महतामहदिति स्थानादेव विनियोजकं । स्मर्यमाणमप्येवं वाक्यश्रीघ्रपदमेव च फलार्थवादाः ।। यदग्निहोत्रं जुहोति
यदशगृहमेधिनद्याशो तोकयानाचे त्यानभ्यान्नूनाग्निहोत्र दशासंवसन्प्रयोगादि जिनेक दर्शपूर्णमासादिप्रयोगावानिवर्तने कर्मेल्पवम
ह स्वक्रतं फलमेदं दर्शयति ।। मंत्रं तावत् यथोक्तं । पाप्येनस्तवाद्धन सयो निंदा हिंसाद्यस्क त्यर्थो तथा शुद्ध द्वह्यविदी निषेधः स्वकालावर्थवादः स्या
दित्येव मेव हिंसाद्यविधानस्क त्यर्थो नप्रतिविधमात्र फलीनान्तनिज्ञेन दिवीत्यो विन्ये नशुद्ध द्वह्यविदी निषेधसमर्थनायैव यथां नाविज्ञे दिविदा वपनं नं ।
मंत्र विधिसिद्धं तथा हिंसाद्यं नहिंसायां प्रविष्टा मितिह्लवनं । अनित्यपक्षे दोषो गतार्थः पत्रैकानि सामान्यमिति प्रयोगैन नंत्रा त्रिसप्तैः द्वे पक्षे धर्गस्या फलं २
रिति सिद्धा तत्रार्थवादस्य मेव फलो ।। विधिर्वा स्यादपूर्वत्वात् दादमात्रं ह्यनर्थकं । एवमानर्थक्योपाख्यानादि प्रतियो मित्यर्थवादस्य व्याख्यातं विधि

३२

हाम

हरि

धि१ नै नै ध्या

दानीं विधिप्रतिषेधयोगिनाविचार्यते। ननु संशयः पूर्वपक्षौ हि। स्वार्थानुपयोगि नहूनलक्षितस्तुतिग्रहणमंगीकृतं तत्सोमवेत्रकृतिर्नार्थमनु
त्पापवीयते। विध्यंशस्वमेकवाक्यत्वन्नाम्नायस्याक्रियार्थतिप्रयोजनाभ्यनः कथं सि द्विधफदेशाद् दृष्टफलपर्यवसेद् इत्फलं प्रयत्नादि विधिप्रधानं विधि
नागीकृतिस्वत्रगर्थानविशेषणसेवविलक्षणामित्यमेव प्रोक्तं। तमापेव विधफदेशोर्थवादाः प्रवर्तितेत्यक्रमावस्थार्थामेवक्रमावनांशाः संनिपा
तिथ तंत्रे विशेषेतानुफले प्राथम्यप्राधान्यान्धानित्यादिमन्वानो पूर्वं वादितिवदति। तदपेक्षयाच स्तुतिवादमात्रमनर्थकंमन्यते। नत्वेवं ज्ञाती २१
यकः फलविधिफलार्थवाद विशारवन्त्रर्थं द्यसंस्कारकर्मविधितिश्च विश्यति। अत्रोत्तरं प्रक्षेत यः। तत्र के चिदाहुः। अनेन नार्थवात्तवै
विषयर्थं योगेन्धत्वातान विरंजनाकामिति। सत्यापवा। यदि तुंतुवात प्रतीक्षणां किं चित्प्रतिहातं तनंतत्प्येतत्तन भज्ञाविद्धेमप्रयुक्त
न विहैवशास्यतिवक्तं तथासती हामीमथक्रमयामानेन महादोषइति। तत्रापरे वदन्ति। तन फलविधित्वनिराकरणमात्रमिह स्वर्थवादता। स्व
र्गर्थवादः स्यादिति तत्र वस्यति। तद्धि विद्धनिराकरणमात्रपनमेवद्दृष्टार्थांतदङ्गं कांयतस्तेन फलविधित्वात्स्याविनानामानर्थकमर्थेनैव स्ति

ता२ नु३

21

१४ तै३ मक्रम३ स्मात्४

कोऽप्यर्थो विधिकरणे नैव फलत्वार्थी ना साधिता न तथा च दर्शपूर्णमासाभ्यां स्वर्गकाममित्यादिश्च । केचित्तु नराज्ञः युक्तं चाप्युर्वित्ते विष्टेत्यादी नाप्रकृतिवि
लंक्रोडोऽवस्थाया इति पुनर्यथाफलविधित्वा त्वन्यथा वित्तस्यैव विसंवादः तस्मान्निलादपीति का मे विधिर्मैवत्रुघेन कालांतरतया विफलत्वेन क
थं विद्विसंवादो निर्वर्तीति इत्यानंजः तस्य पुंसोऽपि च वेदर्शपूर्णमासं वादशतिधान्युत्पयहेतुत्वं पुनस्तत्कः स्यात् । अधिकरणशब्दानं हितत्वं दर्शवि
मवादापि च स्यो यादृक्षित्यनेनैकस्थिरपरिहृतः । पुनरपि च मावस्यात्मैव मन्त्रोत्तरं नविद्यातिः । न नाम विधिर्निष्पादित्य विशेषोपादाना क
३५ न्तर्थेर्ल्पफलश्रुतिस्त्वहत्रादिहा शब्दव्यापारक्रिया विधिस्वरूपा मत्र फलविधिस्वरूपा च उदाहरणानि सन्ति । तथा च विधिश्वा नर्थकः क जै३
वित्यक न तो बस्मन्न व्रितिना शुद्धो निर्वाप्रश्नो यो विरुध्यते इति बोदा क्रियत्वान्यथा फलविधिमात्रोपन्यासो तेन संवद्धमेव स्यात् । इहापि तस्य
तावृद्धि शालविधयश्चादि दृष्टता दर्शविवेद्दने न तु सामान्यतः सर्वविधा विनियोगस्तत्संस्कृत प्रवर्तितो व स्याद्या केचिद्दाहरन्ति । अत्र इत्या दि
तावत्तेन विधयश्चादि दृष्टताद्दर्शिवे इत्येनं तु सामान्यतः सर्वविधा । विनियोगितस्तत्र इत्युदाहरणानि तर्हि दानयामित्यत्र वदामः । किमपि करणद्वय मवशप मानवद्यं ये नि
विधीनैव तत्र फलविधीनैव तत्र माध्यकानोदाहरणमतं चीकृत्योदाहरणान्तरं दानया मित्यत्र वदामः किमपि करणद्वय मवशप मानवद्यं ये नि

३९ मनैतत्रतिर

पुराहवणाद्यवस्थाश्रीयते। नद्युराहवणानेदानीमधिकरणं निघते माष्ट्यथाव्यवस्थितेभ्यो दिनोदुंबरनेदास्पौनस्तत्रं। न्यायविद्यवंत
नध्यधिकरणानांतद्देदष्ववाधोनस्कंधे देवेंद्रस्याहिविधयोपि न सर्वे विचारिताः। केचिन्नस्मि द्विसूत्रे केचिज्जिवीतायधिकरणोपनाप्तानि
नाकल्प्यहानेनास्थेयमपि यद्वाक्यवतद्दत्यादघोधेंकचाहि कल्प्य इति नवमे। अस्मिन्नागवेदुकाविधिसद्रूपादशमे। अनन्तरं नष्टनस्कृतानां
हारोसद्दत्वेवैवकल्प्य। अथ दिकस्मेवव्यायस्यकाचित्काश्चिदृशः शोध्यतइति पुनर्गानेनः। सद्दृष्टवाविलयनामात्वमेवंवर्णनीयं। सर्वविधि
स्वरूपाणौ केवलविधित्व निराकरणो नार्थवादत्वमिहासिद्धं यस्क चतुर्थेभूमनानंतः। सोर्थवादकल्पितेन विधौ कलाकांक्षावल्लायामनार्थी
मानमयि कृतप्रयोगवचनात्तूर्दसंनिहितनत्वेकस्य संबंधस्य सविशेजमात्रं भुक्तंइतनथापसंबंधस्तद्विशेषस्योपकानकत्वं न कल्प्यनी
यमिति नात्रिस्यप्रतिष्ठादिवत्फलविधित्वमपीवीपूर्वपक्षाभिप्रायः कथं वित्तुप्रयोजनांतरेलभ्यमाने नैकस्यानेकार्थताप्युक्ता तस्माद
र्थवादवमे वृत्तिसिद्धांतः। एतन निवीताद्यधिकरणे। अथ्यासामाजि। अथ वाडुंबराधिकरण पूर्वपक्षे कचाचिन्तास्ताः अत्पनव्याः विधित्वा

नः

डोरि

सुरमले हि कस्य शेषः कृतेः पुत्रपश्वचेत्यादि विवार्थइहसिद्धेनार्थवादत्वेनोपसंहारः तत्रापराकृतिकत्वं कल्पयोः किं तच्छब्देनोक्तानामुत्तस
र्वेषामिति विवेक्तिलं। एवमूह्यबाधप्रसंगेनेव वव मद्दशमाना चिंता। तत्सिद्धिसूत्रे व्युत्थानवाद निमित्तमात्रकथनं। अथवा फल विधा
वेव घरचे देनस्कृति फलपरा निर्वत्तवेतित इहोदाहरणं। यथा त्रिवृत्कतीर्थ इडुवनञ्जकर्यशयदुत्पतिस्क निरूढ विरुद्धा इत्यनिन फलानि
तिघच्छन्नसावन्मात्रेतो च फलं स्मृति वीदृक्षे तिनवतित चतुर्थ इति। अथवा तत्रपत्यार्थत्वादिति हेतुर्व्यपदेशान् नसिद्धेनचाहत्वनाय
नहारा घे निर्हीन पाना थीप्स उशहकर्णाव घायस्य पर्णमयी जुहूरिति। अत्र ह्यवश्य जुहूत्त्वबादनपार्णमयीत्वं विधानं च्छे वातं नोण फल
सर्व याश रूः सर्वचहित्राः फलाश्रवोघमानः किं विद्या प्रथमपेरूत्तेनत्व अकनता मेतरेणा अयशाहिनं तदिहयदि पर्णमयी त्वेन फलं भाव
येदिति वचनं त्वक्षेत किमा श्रितिने त्वपेक्षार्थाः किं सवयती जुहूरिति वेन्नवाक्यभेदप्रसंगात्साक्षिवर्षं किंघाद्योगात्रेव निराकां क्षीभवतीमच कियास
वं वेश्रमाणामाश्रितिं तस्मादनिर्वहणादेतद्वचनं व्यपक्षिपनित्यागेनेत्त्नाप्लघणसत्त्वजुहूाजुहोती त्यस्याः प्रकरणे निर्हातिं प्रयोजनचा दविहित

कु२ ।मा कु२

प.५२ स.५४

जातिविशेषयाग्नशाकां ज्ञाधीसत्यां धावाद्वपर्णाल्लजातिफपनीतातावरविद्वान प्रयोजनावुस्थवानरगतो प्रतिपद्यतो नतरवनिता
कान्तीभूताधाक्षम्मिन्नेववाक्ये फलकल्पनानि मित्रंनाशी तिद्रुक्तमर्थवादत्वं। इदृशमनर्विकृतं प्रकरणोऽश्रुपमाणा मोऽडुवनचकुद
हृयतां नचतस्य प्रसिद्धं पानार्थं येन वक्तुर्थाधिकारणा विषयताभवत्तां। कथामत्र हि नताव दशाहेघूपेजाति विधानेशखंतत्यामिश्वेद
23 वथ्यं क्तशो पकान धास्तातत्वा दिनैत्वादिना तेनाकांक्षोणा पिभवितव्यं। तत्रक्रतोआत्पंतनस्यतादर्थ्ये नविशेषः। अर्थफलेविधानो
यापिवा श्रयापिह्नासापि प्राकृतकर्मसंबंधिचोदकप्राप्तपूपग्रहादिवर्त्ततरत्यविधानतः। तेनप्रागेवपानार्थ्यं फलसंबंधसक्तिनव 22
श्पंन्यायांतनेणानिनाकर्त्तव्यैत्येतदधिकरणानेभाः इदमपरं मतं मोऽडुवनवाक्यतुक्रादिवाक्यानि वोनयग्रभपवीदाहरणं। कथंभावुकं
शंतिन विनानादृष्टोनरुक्तं। साध्यसाधनसंबंधप्रावद्धयोनपिपोश्रलेना पान्नधीनवकल्पतेनान्यथा। तत्र वक्तव्यं साधनां श्यधोऽन्यत्व विवा
नमनादृत्याश्रुपेत्यवाक्येवलसाध्यांशविचारः। किमीदृशोनेकाम्रशङ्क्योपवंधनहितमवर्त्तमानफलसंबंधाविधायिनाफलं शब्दमानमपि

पोथम ३

धनां १ तेन ५

ते न वेति विचारः। इह हि न साध्यांशविचारमनादृत्याभ्युपेत्य वा केवलसाध्यांशविचारः किमीदृशो न काम्यः अथ हेतुपदबन्धरहितेन वर्तमान
फलसंबन्धविधायिना फलसंबन्धश्रुतिगमयितुं न वेति विचारः। इह हि न साध्यांशविचारमनादृत्याभ्युपेत्य वा केवलसाधनांशविचारः।
किमीदृशो न काम्यः अथ हेतुपदबन्धरहितेन वर्तमानफलसंबन्धविधायिना फलसंबन्धश्रुतिगमयितुं न वेति विचारः इह हि न साध्यांशविचार
मनादृत्याभ्युपेत्य वा केवलसाधनांशविचारः किमीदृशेन विधिविधायकेन रहितेन द्रव्यगुणक्रियाः किं तस्यासिसाधनत्वेन प्रतिपाद्यन्ते
ति। यत्र हात्मना प्रतिपादिते भवति तस्या नित्योपाधिविशेषापेक्षत्वात् दात्तरा घप्तात्वेन संबध्यते तत्र साध्य मित्यवद्ध तत्प्रतिराशाद
वलितं साधनं गम्यते एवं साधनं यथा नतो पीति द्वारं थ्यंशो यद्रूपेण निरुपाधि तथैव। तदिह साधनांश विचार्य मासो यो नाम फला
शांशस्पर्शः तत्रैव सिद्धः असंगाद्धेतुत्वेनेति मितम्। तथा यस्तत्र साधनांशपनामर्शः स इह हि तत्र प्रसंगादित्यपुनरुक्तं। न चैवं सति
विध्युद्देशत्वितयमित्यर्थवादाधिकरणे न संबध्यते। निषदाषः। तद्वेदनेनार्थपतिवृत्त्या। यदि हासौ विधीयमानस्य पूर्वतावगत
ता। मौर्थिवादं वस्तुसत्यर्थतया तत्तार्थवाद्लमिति तत्र पूर्वपक्षाभिप्रायः। सर्वथा साधनसंनिधानेन द्रव्यादिनैतदाकाङ्क्षायां न ता।

ना१ तरदि ५

क्षेनोनुपात्तमपि साधनं सन्नवतिष्ठेव यागेनेत्यनुदितमपि संबध्यते तथैवोडुंबरेणेति। तत्र विधिः किंकार्यो त्वदुक्ते प्रवर्त्तयेत्सव
न्ना र्थितत्वेव प्रवृत्तइति किं विधिना। अथवा प्रयोगवचन विहितस्य फलसंबंधमात्रमनेनाक्षिप्यते। पंचमो बालकानां तेषामप्य
र्थवादिकं श्रोत्रेत्फलमेव तस्मात् क्रौचेरुध्याइति नारम्यं यज्ञार्थं विवकामशाद्यपिस्फुटतरं फलमुपात्तमिति न सिमन्नोडुंबरताम्वि
धिः नूनं फलस्य विधानमपि ग्रहीतव्यं। मावार्थाधिकरणे निषेधात् ऊर्ग्वौडुंबर इत्यादिना तु स्फुरति नित्यविरोधः तस्मात् नमूत्यविधिसं
भवेलक्षणया फ्रक्रतिः प्रतिपन्नेति। लोकवदिति चेत् लोकेनावध्वि पूर्वकारिणः पुत्रघामाग्रामपि न निष्प्रयोजना प्रवृत्तिः। तत्र
वक्रेलवोति चिन्ति तवक्रत्त्रीनाविज्ञिर्ज्ञाते श्रुतिः अदृत्ति विशेषनिमित्तत्वेनाश्रीयते तत्र स्ववक्रतीनाद्यः फलविधिर्यो यत्न विषयत्वा २५
नोक्तः स्फुरति एवं वदविद्। अक्रत्यसंपवादेन त्वगणापनिग्रह इत्यत्र दोषः। न पूर्वेचानुनावधंहष्टांतः। स्तुतेः प्रमाणं तत्वावगत्यापि स्वात्वं
तकेचतस्सेनवाङ्युपपत्तिर्विदत्व विदितवादित्वात् ग्रहादथीतन्न। अथवा लोक एवंवधविहितकं त्विदृदेत्वराते वृध्यादवीनन्न पूर्ववचना दिति
तिविधफदेशाद्विवा। अथवा लेधमोपमायथाधिगतपूर्ववचनेनश्रुक्तानेयमविदितवादेना। न वोक्तिमात्रे तो वक्रतीरादयः प्रोच्यते

द्या ३ नं ४ २४

कितर्हि विदितत्वादेव । त्वदर्थवादस्य सत्यत्वेन विधेर्ज्ञाताशंको न प्रवर्त्तेत । अथवा यो विधिस्तुत्याख्यार्थवादं प्रार्थयते नूनमसावविधा
न विश्रंभ ॥ तत्र वेदनाश्वासो थवा लक्षतः प्रत्ययइति । अपि च वेदमत्कृमसंवादो वर्त्तमाने नोर्गवबोधने ने ध्रस्तुतिः न च तदस्ति । तत्रादि
घसानवद्धक्तीनसंकीर्त्तनवारतस्यार्थस्वरूपतश्चावडकुंवरे अत्र स्वपक्षधर्मता रूपेणा प्रसिद्धं अत्र च यावत्सिद्धेश्च हेतुत्वासिद्धिः न हि यथा
दन्नं ससपूपइति लोके वेदेवा प्रसिद्धं इत्यसंबद्धं । तस्मात्संवादाहं न विधिर्न च किं तु त्यासंवादापेक्षिष्यिति । उक्तं च वार्त्तिके च कर्तुर्बु
द्धिरित्या दितावदूरौ बध्या इत्यस्योपपत्तितयैक वाक्यत्वेन विच्छिन्नस्यावकं । न ह्यत्र स्तुतैव नाद्दत्तकत्वेपूज्यं प्रतिप्रशस्तता गम्यते । कि
श्रीवकृध्या इति ऋषयो घातितकुपपाद्दि नितनेति संगच्छते । तस्मात्कृत्स्नेन फले प्रयोजनत्वात् । तत्र यद्यपि लिङादिः स्यात्तथापि विधेर
नामर्थवादतयाश्रूयमाणा किं प्रवर्त्तमानापदेशो यो विधिर्विध्यर्थमेव । प्रकरणादयायागोपकारे प्रयोजने लब्धे माने किमित्यदावकाशो क२
लोकल्पयिष्याम । प्रकरणावात्सेन बाधात इति चेत् अत्र विनोधा न्यायदिष्टे कांशयाद्विजेन बाध्य प्रकरणे सन्निपातेन तथासति बाधः स्यात्
तृ५ लो ।

वपि ... ४

साधसो २१ गतिवाड्क्रप्रधि ॥८

इह च प्रकरणे सौदुंबरता विशिष्टज्ञाति । सो प्यौदुंबर इत्यादि लभ्यां प्रवीणस्तत्र तद्विशिष्टौदुंबरत्वग्राहिणः प्रकरणस्य कोविनो धनमा
फलविधिसामर्थ्यान्नवा प्रकरणाद्बाधेम निवेशसंभवो नातिक्रमितव्यः । प्रनोचना विषयं वाक्यशेषाडपपद्यमानार्थापत्त्या विधान्त
शास्त्रकल्पितानाम भविष्यति । अन्यत्र विधिनपि हितावतां कल्पयेदिह उभयसन्ध्याधमेवडास्थितः । किं पुरोष्वनयाकरिष्यतीति । न च श्रुत्यो
पयुक्तस्य पुनः फले विप्रतिष्ठाद्वाविवद्यापानोद्युद्यते । रा विधूर्द्धाणां द्यमन्यपरत्वाङ्कर्वपिसा कल्पनाश्रीयते । अत्र च प्रकरणाद
स्वप्रयोजनसिद्धिरित्यर्कं । ज्ञाति विशेषस्यानुयोग्यत्व धिवका धांगत्वप्रसिद्धेन फलार्थता । यूपशब्दोपि च कर्मविष्टकाष्ठवचन
इत्यपनीतमात्रमेवष्टज्ञानीत्यनश्च प्रसिद्धेपानार्थ्यर्थवादता । पशुयूपो निराकांक्षोजातिं घतीतिं शाइवन्द्वा बाधो न विष्यतीति । नवा
न्नावाधश्चकानोष्ठिकाष्यपञ्चोपितरम्भवसमादमावांक्षाविरोधः । तवप्रत्र्यार्थत्वाद्विन्नविषयेत्वासमां कथंचित्प्रसंगलभ्यसमानाश्र २५
यत्वेन प्रमामयोः कथं वा समानविषयेतेति । नवात्रसातौ मौल्येयविधीयमानाद्यां इन्द्रस्वहोमप्राश्यो मनासि विपनिवर्ततामा

पातं

25

प॰ २ द्वे५

हि पशुयागः प्रकृतः स तावदयोग्यः पशुनियोजने यूपद्वाने णाघोर्थां तदपि सहयूपेना प्रकृतं। नचानर्थक्यात दंगो घ्निति प्रधानार्थवतीर्यतु
दंगमुपाश्रयते। यो हि प्रधानोपकारित्वेनाश्रयते स तदंगोपि स्थित उपकारोतीत्यर्थं कल्प्यते। नचिह तथा। अत्र हि प्राधान्यांशमात्राजाड्डे
नाश्रयं प्रत्यर्थिता। तत्र च प्रधानं संनिहितं तद्यदि न योग्यं तत्तो वचनप्रयुक्त्या तन्मा आश्रीयतां न चाय तन्त्रघां संभवति। न चाने नैव वा सेनाश्रयादी
यते। वा अग्नेर् प्रसंगात् तद्धि संबंधो न स्यात्। तत्फल संबंधस्तदाश्रयसंबंधश्चेति भागपद्वौ तु वनताफल यूपोप्रत्कषोद्धीयमानो हि श्य
मनावि रूपास्या न्नाप्तोभयो देशेन विधीयते न तथा विफलानन्तुनक्काद्रूपेन संबध्यते। यूपान नुनक्कोफलेन। यत्तु विचाधकाद्धि निवर्ध्ये
छायेव प्रवर्त्तयिष्याम इति। यच्चोदन सहना किंचिदाह। छत्रुपार्थफलसंत्तुन आद्विधेः स्थिति। संनिहितं तयो तु वनस्वादिना साधनं शाक्यो
दानं पशुप्रयोगवचनो विधास्यतीति। नजत्रुपार्थे जुतद्वाराकिरसंयुक्तं प्रकरणाद्विनिवर्त्यति। यदि तु ते न विधीयते। सिद्धकमीर्थत्वात्
चमलोकानन्तरं तु वर्त्तमानापदेशो न संदिग्धं। तस्माद्दृत्तमानफला नियापिचावत्थैर्नैवंका मशाहनहितस्य फलविधित्वनिराकरणात्मधानफ

त्या धोष ह२ मु थैर्

तर

मेवेदं प्रत्नोचनायेसंकीर्त्यंत इति सूक्तं । सद्वीचचक्षुतिपत्वा तदुपावेक्ष सत्यासत्यद्वाञ्चेयाणां द्व र्यज्ञानमात्रोपधिकत्वात्तौ त्रलवादेन

26 वसंवादात्मा यनुवेपि तद्धीति साधनत्वेनतत्क्षिहेतुत्वे नवासंवादः विशिष्टा नर्थकः कचित् । कस्मात्तत्श्रुतिः प्रतीयेत नत्सामान्या

दितनोष्ठत्स्यात्वा ।। यदिदैवज्ञातीयकाविधयोमवेयुः ततः पूर्वोदाहूताः सर्वएव द्व्यग्रत्ता क्रियाविधयीभवेयुः । वाक्ये विज्ञे पस्याले

वताकर्तव्यात्स्य श्रुघोपरिरश्वः कर्तव्याः अश्रुत्ते वेतसोवकाशकर्तव्याः । अपशोताः जर्युडं वसइत्यादि । तत्रयघ पि केचि त्ति याबि

यथः शव्यंतकर्त्ते पत्ने लक्षरक्षाः सज्ञा च सिद्धेः प्रयत्नेनापि शानिष्पत्रेः वाग्रवेतसा वकारां स्क्षिद्धस्य भाव सिद्धिः अश्वोड्डवरा दीनाम

शब्दता । कीदृशी श्रुतिर्ह्यां दर्शयति श्रमयित्री सिरडिमित्यादि । तत्रासंगत्तिमयं यइति याख्याता नः समर्थयंते यस्मादिहावकानत्रवि २६

धयोः शमयित्रीनूर्से स्पत्ने वोपन्यासः कृतः वितसउपन्यस्तः सापि श्रुतिवेलायां नप्रदर्शितेति । तत्राविशेषांगमनिका । येऽसोराह

तानतुल्यत्वात् श्रवकादीर्थै हूतानि मिवाधमस्वा वकधोः परस्परेणासंबंधः कथ्यते केन तर्हि । श्रद्धिसावताघ्रनश्रुतिः काविद्

वर न्यु स्तर विधर तर

कर्मताम

विद्वन्मीमांसितेत्यर्थवादो तन्नापेक्षा प्रवृत्तान्तं दर्शयत्यात्यो विशेषणाद्वृत्यनेन हि विधिलालसत्वकालमापां प्रशंसा प्रयुज्यते नत्र कथ्याविस्पष्टमिदमास्
वधघ्यातन्मात्रसे कीर्तनाद्देवसृष्टाति भेदत्यर्थोपात्रसंतधिसंबंधात्संबंधः कीर्त्तितव्यंसिद्धशानत्वसंबंधात् जिनाह्निः संबंधाद्दस्वादितविशे
नात्मकाम्रसंबंधेमवकर्मणा यजमानस्य कष्टशापचलीत्यर्वं विधप्राशस्त्याद्यापनार्थं । एवं हि प्रदेवते नंशीघ्रफलप्राप्तिमन्त्रमयेनत्वप्र
येमात्रप्राप्ति रीति स्मृति लिंगसिद्धेन समानन्यायानामथेवमात्मकत्वं सिद्धं ॥ प्रकरणेवसंनवत्र पकर्षीनकल्पेत विध्यानर्थक्यं हि तत्र
ति । विधिपक्षेवा यमपतो दोषः । प दिनावध्यथास्थितस्यवाक्यस्याग्रहणं ततः प्रकरणागतविद्ध्योद्देशेनदेवतान्तर विधानादुत्पत्तिवाक्य
शिष्टदेवतापकर्षणं स्यात् । इयं बाहीर्षेपकर्षतीत्यपकर्षेनवलिपितिकचारम्प्रदिने अवंबाधः । कल्पेतं यथान्यायानसंस्त्रवेसात्तेन त २
संभवेन प्रक्रमेतत् । अथेतद्देशपीत्ते नर्थलभ्यं ववमद्यक्तं तनयाद्वहितकल्पनयाश्रीयेत यो नैर्ऋतः प्रविदध्यः कर्त्तव्यः इत्यितः प्रकरणे
नैर्ऋता मावाघ्रत्वासो विहितद्वारविदध्यतानीयेन तत्र प्रकरणं बाध्येत नवा बाधसंभवेत् प्रक्रान्ता ऽर्थवादत्वादनपकर्ष इति ॥ ॥ विधेत्तव

तां २ छिर २ तर

शक्ति१ य्य१

भेदः स्यात्। श्रुतिलिङ्गेन विधिर्विभक्तिषु पजनयं अन्नेनैव फलकल्पनार्थी वाक्यभेदः तस्मादर्थवादपदवेनि हेतुर्वा स्यादर्थवत्त्वोपपत्तिभ्यां

॥ इह ये हेतुवन्निगदास्ते हि शाखादिषु न च परमार्थहेतवः उदाहरणं। न च यदि तावद्धेतुर्विधीयते न तः पूर्वोक्तो दोषः। यदि ह हेतुत्वं न

रूपं होमस्य वर्ण्यते न चाविहितास्ताः सन्तीति कथं हेतुर्भवेत। अथ भूतान्तवादस्यावं तदपि वा युक्तं विधानमिति न नामयमेवैतत्

27 उच्यते न तावदनेनैव वाक्येन हेतुर्विधीयते। न च भूतान्वादमात्रं केवलं हि हेतोः प्रसिद्धिपूर्वकत्वात् सिद्धवदुपदिष्टस्य साधनस्य सिद्धा

शंकातत्रार्था प्रतिलिप्याः स्वना सिद्धिः। पादि वेदार्थको वाक्यात् साकस्मादिति साध्यते नैव हेतुनानि वर्ण्यतं इति मन्यते। अथ यथार्थवा

दत्वं। तथापि तद्वर्तते न हेतुत्वमेवेति सर्वान्न कथं तावि मयथं विधीयते। न तत्र हेतुरस्यास्ति पूर्वपक्षः। तत्र च विधेयत्वात्तन्न

वहेतुत्वं होमस्येति वदति। न च प्रसिद्धे कार्यकारणभावे यतिको विरोधः कार्यकारणयोरेवानुमानं तथा च क्रोधिकामस्येत्यनापि २७

तर वत्स्यति। न च वैकं। अकार्यकारणभूतानामपि कन्तिकादीनामविरोधतो हि स्यात् प्रतिपत्तिहेतुत्वदर्शनात्। न तत्रागमगामकभाव

दै१ र्या१ त्र२

मेवकार्यकारणाभावे मन्यते। ननु धीधर्मानुमानोत्तरकालत्वादनंगं। सत्यं। अन्यस्मिन्नेव तु संबंधस्मृतिपरत्वात्प्रसिद्धान्तमेतन्मन्तुमानत्वाद्व
त्र पक्षस्य तत्त्वेनोपन्यस्यति। यदा ह्यस्य सिद्धार्थं। यदेव हि या लिंगग्रहणकाले गम्यगमकसामर्थ्यात्मना कार्यकारणत्वादिना सा वस्तुता
नवैव हेतुताप्युक्ता। अयं वादाहृत्य विषयहेतुलक्षणमेतद्विमाना विज्ञानकार्यकारणत्वव्याप्तिसंबंधसहचरपादादिप्रभेदेनैवा भिन्ना
त्रकारणतान्ताहो महेतुत्वेनाव्यमाना संबंधात्तत्वाभावात्कारणत्वेन व्याप्तत्वात्प्रसिद्धं। तस्माद्धेतुत्वव्यपदेशः। सत्यं। लोके हेतुत्वव्यवहा
काला त्वथमं प्रमाणं तत्तो संबंधप्रसिद्धिनपेक्ष्यते। वस्तुतो हि शब्दप्रतिपादितहेतुत्वान्यथानुपपत्त्या सर्वथा सिद्धार्थदृष्टान्तवचनं कल्पि
ता यथास्वनकरत्वीनेन तेन ज्ञहो त्रीति तेन चोपपन्नं हेतुत्वं किंप्रयोजनमिति। यद्धि हेतुर्भवति चेतेत्यनेना सिद्धार्थेतापन्नस्वारस्याशो सिद्धार्था
सर्वात्र कारणसाधनको होमः सिद्धो भवति। आत्मा इति सपक्षसिद्धान्ताप्रसिद्धाधः। अथवा कुतो दर्विदिवि हमादः साधकत्वमत्र मिति। इतनस्वा
अन्वक्रियाधाता वन्नस्वार्थवत्रात्स्थितो तावन्मात्रं वा आपि अपते शाब्दतेयते नापीत्यपपत्तिरा स्वार्थः। द्वितीयेन समानार्थत्वात्तत्त्वेनैव विवक्षा

स्रि १ नत्र

२२ पै

त्रिवि अर्थ शक्यापि प्राथमेत द्येदेव हितडपयो गिलमाचंत ।दय हिशाक्यते कथं वि साधकतमत्वेन विवक्षितं अथ नार्थवत्वं करणविभक्तिनिर्देशात्
दशनेष्व वर्तमानप्रत्ययोपपत्त्या प्रवर्त्तमानान्न क्रियायाः हेतुमिधानात् दशाहाहोमं प्रत्यनुपपत्त्या शं कथोपपत्तिरिव दशिशक्यते चलेनेति प्रत्ययो दयति
एव द्विकेपदस्तच्यते लक्षणेश्च शक्यतइत्यभिधीयते । वर्तमानक्रियस्याप्संभवादित्यक्षरं । यद्वा यथमेवाशं व्यपानि हमतिथि दिवन दर्वि पिठ
नादीत्यभयोः परामर्शः साधकतमत्व वर्त्तमानत्वे नेत्यत्र न विधेते । [illegible] पिलयो वेतिश्रुतिश्रुतिस्या [illegible] यथा तवस्फात्य शीः कथं विहितं ये नत्था
हे.५ धर्महेतुत्वार्थ इत्य विशेषः । हेतौ च श्रुति नित्याग्ने संबंधवाक्यत्वावधि द्वा पादे ते द्रष्टव्यो [illegible] तो लक्षधीत्यत्र करणत्वे नसर्वज्ञाना प्रमातनश्रु २८
ष्योलत्त्यते । सूर्ये पौतिनिवात्मिन्य हेतु वक्ष्यत्याडुवा । द्वाऽत्रकरणसामान्ये नैव प्राप्तस्यां [illegible] का पूजनमनिकानवशाऽर्थवचो नाव दर्थो वा दालुघो
जनवत्वं नत्वमुपपत्ति नित्यप्रसिद्धसंबंधि लेविकाल्पनिकत्वात्स्वसंबंधाश्रयणात् तस्माद्धेतुः । क्षति स्फशङ्क पूर्वचादस्तोस्नावतष्टा । शूद्रपत्ल
नावस्फुरणाविभक्तिश्रुत्यैवा वरुद्धा होमानानुमानि क्वेदविधिः [illegible] रिक्तिः सहवाधविकल्पसमुच्चयात्याति पश्यते । होमश्च होमश्वतेन नि

२४

तो२ दृ४ ७० ग्गा४

निराकांक्षीभूतानान्यत्सार्थयतांस्वगत्वात्साधामेवदर्विपिठरादिषु तौ । सर्पिषा जुहुयादित्युत्पन्नमानं प्रतिबध्नाति । तन्नैवं वाक्यबोधन
यतस्येति । हेत्वपदेशस्य कस्तुत्वेनोपपद्यमानः सन्नाशुस्म दृष्टान्तकल्पनायां प्रभवति । पूर्वपक्षिणा स्व विध्युद्देशपातिनो नन्यप्रयोजन
विषयत्वमसतीं परित्यज्य कुम्भनयुक्तेः । न स्वाध्याद्यन्यंकरणत्वादित्येवकर्त्रर्थत्वेनेनापेक्षितत्वात्कुम्भाणमेतत्प्रतिपादयति । अथवा स्तवादि
ति । अथवाऽग्निकरणत्वादिति श्रुतिहृन्नमेव । ननु यथाश्रुतं विध्युद्देशहेतुत्वमप्रतिपद्यमाने तदर्थं तथा वाक्यान्तिताथी पक्षतहेत्वपे
नमानास्यहेतुरवधार्यतां । अत्र करणत्वात्शब्दाइति । कल्पनाहृद्येविवप्रसिद्धदृष्टान्तत्वाभावात्श्रुतत्वाद्वाक्यानुमानप्रसंगोऽविप्र
तिसिद्धहिप्रधानानां कर्तृत्वं । अवकरणानां च प्रशान्त्युमिति । अथवोपनायतच्छेतिव्याख्यातं । तथाहि यद्यपिहि यस्य करणं
तन्नोपयते स्वदर्विपिठरादीनां करणानाम साधकतमत्वं पाकादेः करणत्वादेव वेतनं स्रुवमापतति । अर्थश्रुतिन्यायेनेति वेदा । यत्नु नाम
पूर्वकगमत्वानुपपत्तेः श्रुतिर्न्नानोतीत्यत्र तत्राभिधीयते । अर्थस्य विधिवोपचानयुक्तालोके स्वल्पत्वेऽपीत्यक्तया तत्तु नमस्त्रकरणत्वं

वाक्यप्र
पा॥

नामा वाचको वर्त्तमानत्वं आगोमित्यादि प्रतिपद्यते । तत्त्वविषये धात्वर्थवशादेव स्यमनुवादेन अविवक्षामनुवा दर्शनयथा विवक्षा
तथ्यम भवति । अतः शब्दे विवाध्यतुज्ञातं यादृशं वयमत्र करणत्वं स्वरूपेप श्यामस्त्वा दृशमिदं संकीर्त्यत इति । अनेन वर्त्तमाना प लक्षो
वियाख्यातः तत्रापि कृतं वा करिष्यमाणं वा प्रोक्तं कथंतद् इत्यपेक्षायां कथ्यते इति । सर्वं यालोकस्य फलम विद्यादेनादनेणवर्त्तमाने
नकाना अनागतानुनागतः वर्त्तमानालोचनेनेवचकालो मनोपित्त य श्रूतिमिति क्रियते एवा नेमान्नामि त्यक्यते । अथवा अत्र क्रिया शक्ते वर्त्त
२१ मानतामत्र क्रियापामे वोपचर्यन्तोति । तत्रापि अतना नां शक्त्यतिक्रमेण नित्यक्रिप्रियुचाक्रियतद् तत्क्रे स्मृतिर्भवतिमयुक्त्या विधा २८
नाद्योतवतविधिवादित्वान्मुख्या येकत्र णत्व वर्त्तमानग्रयोमस्य हणे दोषः किं कामणैविधानं स्यात्यंतानधिगतार्थ विषयंमत्र यथाशु
तदन्यथा ग्रहणं निषुमाणं कं एतदेवाह नपरवाद्यर्थः प्रयोजनमिति परवाद्यार्थी हिलक्षणाशुप्रयोजनं न हि लक्षणविध्यांक्रिया न २
वा चिनः शक्ति वर्त्तनिवा चिनोवाक्यापेवर्त्तमानावाक्य घा मत्र वावी शब्दः काल्पनीयः तथानि मित्तमात्र शब्दार्थे साधकतमत्वा विनि

नै२

त्वतीयामेवेवंभूतत्वं कृतान्तश्च सिद्धमित्यप्रमाणकं । अथास्याश्चार्थापत्तिग्रहस्तवेऽस्यान्तो । न वर्णमात्रं साधकतमं चोपदिशन्वेदः राद्धमर्थं
विरुध्यात् । नहि वर्णमात्रान्नक्रियेण भूपीदिनासाधकतमेनवा पाकेऽहेतुः शक्यते तस्मादेव यथापि विषमतिविद्धं मस्मत्पनेवत्तु
वादत्वात्मनश्चार्थग्रहणे । यथा लोके बलवान्देवदत्त इति भूम्नि शायनेवामत्रप्रवृत्तिः । नच विशेषउपात्तोभवा त्वकृष्टबलइति
तत्र सर्वसत्वेभ्यः प्रकर्षविशिष्टत्वशब्दः न च तथास्मेनव तिसिंहादीनां बलवत्वात् । इति । देवदत्तान्नूनबलानपेक्ष्यैवमाभिधीयते ॥
न अथात्र विप्रकृष्टान्तरात्रसाधनत्वं गलाद्यपेक्षया शूर्पसाधकतममित्यपवादेन चैवमापेक्षिकप्रकर्षत्वं लभ्येवमात्तथा वदेव
दत्ते बलवद्वहप्रवृत्तिर्नैवगोणीमन्यते । सत्यमेव । यद्यतावन्मूनमात्रापेक्षैवं प्रयुज्यते यदा त्वविशेषप्रवृत्ते स्यादपि कथं
भ्योपि यत्नवद्बुद्धिर्जातानतदा सर्वशब्दः कस्यचिदपि न्यूनबलेवर्णमानोक्तात्संपद्यते तथा यदि क्षिप्रदेशो पात्रे शूर्पं न करणं
त्वमनूद्यते तत्तत्सम्बन्धमात्रापेक्षया वा प्रकर्षत्वेन्यूनानुपादाना सामान्यतः प्रवृत्तश्च सर्वप्रकृष्टगामिन्यावश्यको सत्यां गौणता भवेत्

त्र—

नर

वा

स्वपूर्वं विधानादर्थं तत्साधकतमत्वं चर्मिमत्वयोः क्रियाप्रत्यक्षपादानाभूतापेक्षा गौणत्वयोर्निमित्तं नासीति कोशः स्यादित्यसमा
नं । यदि च हेतुर्भवति तेन निर्देशः शामान्यादिति नैदृश्यवस्था विधीनां स्यात्सम्यक्पेत्यवादोयं । यद्यपि हेतुविधानं तथापि न दर्विविधिनादेः
प्रसंगः । अतः पूर्वविधायान्नकरणं हेतुरुच्यते । सोपि च नलोके प्रसिद्धः शास्त्रमेव वहसंतथा विनमनुमाय साधयितव्यः । तदनुमानेन
च तु हेतुत्वान्यथानुपपत्तिः प्रमाणं । सा च यावत्येव हेतुत्वमुपपन्नं तावताधिककल्पना वैनवभवति । पूर्वं च होमसंबंधितेन यति
ज्ञाते न्यधर्मस्य हेतुत्वाद्दर्शपूर्णमेवान्नकरणत्वं दर्शचास्य निवेशस्तत्र विच्छिन्नमेव तदुच्यते । लोकोपि च यद्यपि दृष्टं तां जातिज्ञा यथा ३०
हेतुस्तत्प्रदिश्यते प्रथमं तावत्तज्जन्तविशेषात्मनि वर्तीयते । तदात्मकत्वानुसाध्यशास्त्रागमात्तावत्सामान्यमात्रविवक्षितमिति
दृष्टांतप्रयोगवेलायामेवावधार्यते । तद्धेतुं नाउनन्तसामान्यात्मना साध्यसंबंधो विज्ञातान्न विशेषात्मना सेत्स्यते चार्थापत्त्या क
ल्पनीयः तत्र विशेषस्योपादानासामान्याप्रसिद्धेर्हेतुत्वानित्यागनिमित्तस्यासंभवाद्गुपात्तविशेषमात्रोपसंहतान्यथानुपपत्तिसंज्ञत

प्र ५७

प्रवदृष्टांतवचनं कल्पयति। तत्कल्पने हेतुर्निर्दिष्टः श्रुतो। विरुध्यते। यदि तु दर्विपिठरादिगता अन्नकरणावस्था होमसंबंधाद्विनामा
वो न कल्प्यते नाकिं विकृतं हष्टं नावकल्प्यते तस्मादीदृशं दृष्टांतवचनं कल्पयेत्। यद्यधूपमन्नकरणं तेन नैतज्जुहोतीति तद
तद्धि शेषता दृष्टं तु मानं लोकेपि वत्सरण धूमदर्शनात् तणाग्निवेत्यनुमीयते तन्मात्रं। यथा वगमनं गोशब्दान्निमित्तत्वेनोपा
दीयमानं सामान्यादि प्रसज्यमानं न तृणादिनकाले तत्तत्तमेव निमित्तत्वं प्रतिपद्यते नगोत्वमात्रविषयमित्यतो कल्प्यते। निति शब्दं यव
स्यात्तद्याथ्यूर्पगतान्नकरणहेतूपदेशान्नानुगत हेतुत्वप्रसंगः। तत्रैतावानर्थः स्यात्। यद्यदन्नकरणासमर्थं शूर्पं तेन होतव्यं
तदर्विपिठरादिग्रहणं। यथा वलवद्गुप्रधाते ग्नौ दहनहेतुत्वेनोक्तेस एवानुपपत्तिमान्न दहेत्तदंशं खादयो वलवद्गुपधाता
दहंतीति तस्माद्भवस्था। यदि तु तत्शूर्पगतान्नकरणव्यतिरेकेणावहामनेनस्य देवि देयते ततो यद्यदन्नहीनं तस्य तस्य का विदन्न
निमित्तताविधीयते त्यन्नावस्थितत्वाद्धोमादि शब्दस्य मतोत्तवादप्रसन्नमर्थी कोन्नकरणाशब्दस्तस्माद्लहेतुत्वेनश्रुतित्वान्मेव परमिति॥

दग॰२

नस्यैर्वशास्त्रात्॥ ॥ इदानीमर्थस्य शब्दस्यवाणां कोवि देवंशं देहमुपन्यस्यं ति। कि मर्थ वेताभेवाउतानर्थकास्त्वनर्थ को शकारणारा
दृष्टास्माद् सं हे तु इति। तत्र युक्तं स्पष्टे शास्त्रा ग्रती तथैनानर्थक्यं दिशंक्यते। यमो रुहति दृष्टेवांदृष्टं लं। किंविमार्थ ननु सर्व
न हि कार्यदर्शनात्। शास्त्रानां शक्तिः कल्प्यते तद्वार्थ प्रत्यायनं मंत्रे पि विधकद्वार्थ प्रमाणो ऽप्युपलभ्यते। नवा वि दृि दृष्टकवा वार्थ प्रत्ये
व माऽि प्रतिहा मात्र साधो ऽस्मा ४ पूर्वपक्षासवंतिन आरहुन्नो यष्टुपन्यासहति मिद्याह। कि विज्ञानि तक्षना इति। ननु ने नैव हेतुना
३ इत्स्मापिताहिं न विचानणाप्रीयं। निश्चयदापक्ष। सर्थवतामपि वाक्यानां द्वे विध्यदर्शनात् ब्राह्मणार्थ प्रत्यायने हा। वि ज्ञाभूते तया न्यतम २२
विव तयापि प्रयुज्यमाने कि विज्ञांतरीय कं ज्ञातमिति। यद्यर्थ प्रत्यायनं विवक्षितं न दोषा रचामर्थादिष्टो ब्राह्मणं विवक्षितं नाथ
प्रत्यायनमप्रसंगात्। यथाजपेषु विषविद्यासु च स्तुत्याक्षि दिवारावि सेधवसन। कतु नरस्य प्रमाणलक्षणो न संबंधः। पूर्वमेव
मेतन्ने यथा आम्नायस्य क्रियार्थवादित्वयमेवाग्रपूर्वपक्ष इति तदुत्तरे णैव निराकां ज्ञत्वान्नपुनरपि हि तत्रैवं इति मन्यते यत्र सो येदी

मारेः कथं विसंवंधापादनं तत्र मंत्रेषु कः संदेहः तस्मादुपयोगविशेषणं यथा यचिंतनी यइति। तत्र विधिकृतिलेता वच्चयमेवानितकारिश्च (मि
विधिस्वरूपत्वात्प्रदेशांतरविहितस्तुत्यसंभवाद्वापत्तिशेषाम्च रूपप्रयोगे सत्यर्थो वा गणायोः किं विवक्षितमिति विचार्यते स
कत्वाशावादात्मप्रयोगमात्रासंनालि व्यक्तिपरत्वागतः संदेहः कथं पुनः पूर्वपक्षो वादिनः स्तुत्य संप्रकाशनां केषां चिन्मंत्राणां प्रा
गासिद्धिः को विरोधः। प्रयोगार्थमेवासां विवक्षितार्थत्वे यतते तद्घनाप्रतार्थोन्मत्राः कश्चिदपि प्रयुक्तेप्रतावधे केवलानमाभे
पकर्वे लीतिसिद्धव प्रयोगाभिधानं नितदृंजसेवइष्टव्यं अर्थं हि तस्य दृष्टो भिप्रायः। यदि नामोत्रागमाशादुपकारं प्रवक्ष्यति तत्र शक्याम्य स्याध
प्रयोगं वक्तामिति। यदतिप्रयोजनन कथनेव हि सर्वसदनं दामीत्यपि वर्हिर्लवमात्माख्यायते। तदनेन प्रकारेणाप्रयोजनमप्रख्यायनमेव इष्टव्यं अथ
वापाहिकदर्शनेनाविगाभानां प्रयोगसिद्धिमविचार्यात्मविचारः किमर्थं यालीक प्रसिद्धिरुपोक्षिता। यतः सेवता ... काद्युक्तलेन
विचार्यता। तत्रायमभिप्रायः। सर्वथा तावदृष्टमेवांस्मृतिन्यायेन प्रयोजित्वमवस्थितं न शक्यं वा चित्रं तस्यैव लिंदं मूले निरूप्यतो न यदि

पूर्वपक्षो ऽनविद्यनिति न तान्य प्रमाणाभावाद् विनियोजकश्रुत्यन्त्रमाणेन मूलं कल्पयिष्यामः। सिद्धान्ते तत्र लिंगप्रकरणयो रेवमूलत्वाद् ध्यवसानं
अथवैवं पूर्वपक्षे विप्रयोगः। स्वाध्यायाध्ययनविधिनेव मंत्राः प्रकृतार्थाय नीयं नेनवादि। दर्शपूर्णमासादि भिःक्रमप्रकरणाभ्यां यानस्य
स्य श्यतत्तावत्सर्वस्य पकारकत्वेनस्वी क्रियते मंत्रस्वरूपमपिच। तत्र प्रयाजा दिवाक्यान्यर्थं समर्थवानितार्थानि स्वरूपसंस्पर्शी सत्यादि प्रयोज्य
तोऽप्रतिपद्यंते मंत्राः भूमः कर्मा। नोपायिकार्थाभिधायित्वान्नेनांशेनानपेक्षिता स्मृति विधिस्मृतीनां च प्रकारान्तरेणाभि द्विरिति। प्रयोगम 32
वनेनि यान्नूपमवां गी क्रियते। स्वाध्यायाध्ययनवो दना विज्ञत्या सन्न तन्नूपमेव समर्प्प्य चरितार्थत्वान्न विप्रकृष्टमर्थो भिधानेयावन्मात्र निबन्धा ३२
न्नादिवाक्ये ष्वपि तावद्रूपयहणमेव प्रसक्तमासीत् लक्षितेनार्थदानेन प्रकृतेन हि इह तथा किंचित्प्रापद्वक्तार्यस्यासंभवान्नत्रार्थ कार्यं विहायते
मन्त्राणां तु रागद्वेष संभवति। अवश्यं ह्यर्थ आधानपक्षे पितृकृतः राद्रे नियोगः स्वाध्यायारोहनबकालवा दर्थाभिधानस्य तस्माद्रूपमेवाणां त
थावत दर्शशाश्रादीन्युच्यंते। प्रतिहानद्वक्रमान्तरोधेन विपर्यस्माभ्रक्दाहनणानि प्रआदानात् प्रभृतिदातव्यानि प्राप्य कासकृत्ययात यो दृदातेनमि

फोदाहु

वक्तुरस्येव विभिप रै दै

वै

कार्यसिद्धिं मतेर्वमुपन्यस्यवान्। कर्तुपथा व्रतपथ्यश्चेत्यादि। यथा साह्न इति नीली रागात्कपहतो ड्वियस्य वस्तस्यैवेति [illegible] दृश्यते यतो रात्तु नीयमा
नमुपलम्भो घनपश्यतीति ज्ञायते तथा मन्त्ररूपमालोच्य यत्नामर्थज्ञका। श मश क्लिबुद्धि यथा विभवति तद्या विपनोश्यो [illegible] निधाग दृष्टाश्च स्वयं विनि
योऽकशक्तिमीझीति गम्यते ते तत्स्वार्था तेऽत्र त्वं मुन्यथा हि स्वयमेव निबुद्धोऽत। मन्त्रार्थवादार्थमिति लिंगप्रकरणा त्रुमिनमत्र विधिप्रा
त्यान्निर्ह्नायं। नहीति छेदः विधिनिकवाक्यतयार्थवादाः स्तुत्यर्थाः कल्पिताः। प्रदेशान्तमस्य स्यात्तु प्रत्यक्षस्यानुमानिकस्य वा विधेरात्मन
मीवेदर्थवादमपपश्यतः स्वयं प्ररोचनाशक्त्या विनीवेनव्याहता पेक्षत्वान्न हृस्यथाश्रुत्या कार्ये तथा प्राशाने रूपादेव पा समेवाणांतां च त्रुर्भिनाद्य
इत्यनर्था कुंववर्ने [illegible] संख्यामपविद्युवद्भेदेन [illegible] गतामेव रूपानां क्रियागतानां घनमत्र गोन्यगामी प्रवर्तितेन निक्रियत्वात् कर्मणि लेनोप
देवुं [illegible] ब्रवते नेनिवं घाख्यं नवेत् [illegible] तेबद्धान [illegible] प्रादानेकार्थीत्। तेवसागेववदनाद्यद्धान इत्यानर्थ [illegible] विधानं [illegible] देवसंख्या धाः [illegible]
व्रयंश्रद्धाभावद्यपत्येकं च समामर्थ्याद्विकल्पाः प्रशस्यमानोनश्राद्धोधानापि [illegible] तत्पन्नेद्यनर्थवनगम्यवाद दृष्ट स्यांनवकर्मः [illegible]

न३ श्री

त्यस्या ३ कां४

पा इति त्रि सूत्रः समुच्चयः। अप्रयोजनपिता वद्दर्शनयोरश्वगर्दभयोर्बन्धनार्थमाशनमर्थप्रासङ्गात्रविधीयते। यद्दि नैवापि तत्प्रत्यासोनर्थकं बन्धनं प
ति संबन्धोति पनेवर्जनार्थत्वात्तद्वि यथा बुद्धिनाभिधीयते मापिगर्दभरशनादानेवास्यान्संबन्धेवा उभयथा वाक्ये दोषाविधिपनः सत्त्रय द्यत इति स्या
र्थं न ह्या त्यनस्यपवा स्मस्यगर्दभेरशनानीत्यस्यार्थकल्पेतप्रासंबन्धपादर्था द्वा मं त्रमारा शंवादावाधेतां दृष्टार्थत्वं चैवमन्याये न पदैवनीयते
तत्रैवर्वज्जितः स्यात्। यदि बाश्वाभिधानी मिति संबन्धः स्यात्ततः परिसंख्या ताविन्नत्वसा वधि कार्याणि हि क्रिया यद्विहाने रा स्व्यान्यस बधा ना
वाक्येन नाश्च मपि क्रियचैव संबन्धी प्राप्तः एकाव भावकरणा पूर्वसंयोगश्चाविशिष्टत्वस्मात्त्र परिसंख्या प्रयोजनकथयति। अत्रानुप्रमा ण २२
वहिरिति त्यादितद्वा हि महाप्रयोगवचनेन सार्वमन्त्राः केवलप्रधानार्थास्तत्प्रयोगावहिर्भाव‥ नयोः नाङ्गैः संबन्धेरन्। पा० ॥ क्रमानुरोधात्तद्वापिवि
वक्षुत्क्रमेताप्रयोगः कर्मान्त्यनादत्यसङ्कत्वेवानुवादैक मध्यायं पठित्वानुपूर्वीयेन वाक्य नियमार्थं चा पिर्मूर्द्धे तियोर्थः प्रतीयते सम्पूर्णाग्नि रित्यनेना
पीत्यनर्थको नियमः। पक्षान्तरं दृष्टार्थता। तच्च क्रमान्यत्वे न वाचा पनतामा हुतः परमार्थ क्रमान्यत्वेन यज्ञस्य भिति नियमो र्थवत्ता। अथ

रा स्या

स्थ विष्णु

मिथ्यात्वप्रत्यायनादृष्टकर्तृतेति तद्व्याकरणादेवोपपद्यते तदधीनत्वान्नियतश्रुतीनां प्रकृतदृष्टार्थेषु प्रकृतिप्रत्ययसमासपदेषु नियमो दृ
श्यते यथेन्द्राग्नी नीलोत्पले राजपुरुषपाठ्यावृत्तिनिषेधो शांविनितिषु श्रुतं तत्र विपर्यये याज्ञवल्क्यार्थमिथ्यात्वानर्थक्यप्रसंगात्तेषां दाढ्यं तत्
स्तत्तन्निशेषणत्वादिनिमित्ते हि तत्र नियतः पूर्वनिपातः अर्थतोऽनाग्नीन्द्रौ इत्यसाधुत्वं राजपुरुषइत्यर्थोन्यत्वं शांविनिरित्यन
र्थकत्वं यस्यां इन्द्राविति क्रियायोगः स कोऽदृष्टोऽनेवाभ्यर्हितत्वविवक्षये निर्मंतथः कल्पकृत्यार्थमतीतो इन्द्राग्नीपदमेवश्यवस्थितं
विहायविक्रमान्यत्वाद्दृष्टमन्त्रस्याद्वा तत्त्वार्थपदवेदनेऽतिदृष्टविनाशोविकिं निमित्तमिति न विघ्नः तेन मन्त्रप्रसिद्धौ वा कथं नियमादित्यपि सूत्र
अथवा पूर्वकरणत्वाधीनत्वाद्वाक्यनियमान्नदृष्टार्थविधाने व्याहृतयस्तात्मीयप्रयोगविशेषः अथवा मन्त्रपौरुषवाक्ययोः कोऽर्थाभिधान
सामर्थ्ये मन्त्रवाक्यनियमाददृष्टार्थत्वं अथवानेकथाऽनाक्षिप्तमरणोपायप्रसंगे वाक्यनियमान्न दृष्टार्थलेमे यस्य क्षमाना देवी क श्चिद्
दोषइत्यदृष्टार्थता वृद्धशाखानामविद्याविहिता तस्य तत्त्वं नावदनीधात्रात्मीयाः पदार्थाः प्रागेव कर्मप्रक्रमादवगन्तव्या तत्र प्रेप

तैंध

ना ५

विरूपे प्रमाणान्तरायेनार्थज्ञापयितृशमञ्कवन्न दृष्टार्थो नवत्यतस्मान्न केवलं मंत्र इत्यस्यानो। नदविनाशिब्राह्मणज्ञानोत्थ्यासपारस्वनिमित्तसंस्क

34 गद्देवतासिद्धेः संस्कारासिद्धिक्लिहेतुरपि पूर्वपक्षार्थस मात्तिर्ब्राह्मणमेववाभविध्यतीति नार्थो मंत्रेः तत्रैव तदृश्यत। संस्कारविशेषो भावि

ष्यतीति। नासावदृष्टादन्यः संभवति। यतः पूर्वपक्षाप्राप्तेः। यदि ह्यप्रतीतार्थो निवदृष्टं साधयति ततो यदिदृष्टमपि गत्वावश्यं कल्पनीय

तदुद्यानगादेवतास्मिति। अविद्यमानवचनान्नवन्तुः शृङ्गादि किंचित्कर्म्म तत्संबंधि वा प्रक्रान्तो विद्यतो वा विद्यते। यथाति वृष्यणा दन

क्लिखितुरस्यान्तथापि तदृष्टार्थावान्स्मृत्याकार्थे नवज्ञायतेक प्रदेशो प्रश्न इत्ता क्रीलितत्रमंत्रपाठान्तरोध्येनोच्चारणमापततीति सिद्धः पूर्व २४

पक्षमाह मा हिंसीर्मीमांसताश्च इत्यादीनि वेदिहविर्दानादि विधयश्चादरोतनेर्थविधनादित्युत्तराणि साहसाणीर्हत्वप्रसक्तायां हिंसाया

प्रतिषेधानर्थक्यादानर्थक्यं। अदेतनेर्थविधनाद्वा। यथेत्र यस्वभावाणामृतो नहीतिवस्तवौध्वनं कार्यं नियोगाभिमुख्य करणार्थेन

वावे तनस्याभिमुख्यं संभवति। नचप्रत्यक्षाणामातनन्वाक्यवयो बाधे सेताप्रकृष्टाभिरुपपद्यत इत्यानर्थक्यमर्थविवक्षायां॥ अर्थविप्रतिषेधा

संविाधनं २

ऽपि यथेत्रा यस्त्वया वा । एतच्छ्रुत्वोत्तरमाह तिवसंबोधनं कार्यविघो मा निकृत्यैकस्मार्थेन त्वावेतनस्यान्निपुरस्थं संभवति । नवपक्षत्रात्रोऽत्रा
न्नवा कथञ्चलो वार्धैश्च या भवतीति रूपपद्यत इत्यानर्थसमर्थविवक्षायां ॥ ॥अर्थविप्रतिषेधात् ॥ ॥ कथं मंत्र निष्ठात्वं वा दितनैकानेकत्वं
वत्रूद्दस्य विश्वति सिद्धं नैवेष विप्रतिषिद्धोऽर्थः कर्मोपायिकः । कथं वा दितिर्देवताश्रितनिष्ठं द्यौर्वा यवेतानवस्कत्वपर्यनियापि हेतुद्वयं पदनिष्ठ
त्वं शक्यं । आम्नातो हि विधिवोधप्रभृत्यर्थेऽकृतघोऽर्थवत्त्वो भवति । मंत्रकृतिस्त्वप्रयोजन त्वाम्नादद्य व्याख्याख्यायवदवचनानां व्याख्याया व्यर्थ
नस्य कर्मार्थत्वाधकर्मस्थुपयोगं स्यतइत्यवधार्यतितदभ्यासितव्यं नवैवं विद्वांसः संप्रतायवृक्षाः शिष्यप्रकृत्यावधाभागा एवप्रवर्त्तयन्ति सर्वा
हि ते यथैनतह्वनाभ्यासे । तेनावश्यं ते तेषां प्रवृत्तानामेवांगत्वे नाम्निश्रितमिति । अविशेषात् केचित्पदार्थो हानेनाविशेषात् केवा विनुवा
स्वार्थवचनहायति नयमंत्रार्थः सत्तामात्रेणोपकरोतीति क्रियावेलायां समर्थमाणा इति धर्मकानेन कार्यं पूर्वानणां तदेवशास्त्रमित्यवधा
र्यते अनित्यसंयोगान्मंत्रानर्थक्यं । अर्थप्रकाशनपक्षेऽयस्यायोऽर्थः स एव तेन प्रकाशयितव्यः केचिल्लनित्येन कर्मांगसंबद्धनेचार्थे नर्थवेलो

प्राशिरं चुर जु

मन्त्रा लक्ष्यन्ते । यथा । किं तिलकत्वेति कीकटेषु गावइत्यत्र हि दृढेनाध्येतॄणां स्मरणेन विशवा । पित्रस्यार्थं गम्यते तेनापि कर्मार्थश्च नित्रार्थी

मन्त्रा नेनेन्द्रोऽभिहितः त्रैलोक्याधिपते घा कीकटेषु जनपदे गावः तासत्वं किं कुर्वन्ति तेऽहिनाशिका । किं कृतेनेति वदं तान किं विद्

धर्मानेनेन्द्रो निहितः त्रैलोक्याधिपते घा कीकटेषु जनपदेषु गावः ता दुहते न धर्मं यन्तीति यथो दानेन न साधनीभवन्ति तस्मात्समागाधदस्य कीकटाधिपते

मीभुति घेति । अतस्त्वं तानैन्द्रीं त्रेसोपसंस्काराय र्थं दुहतेन धर्मं यन्तीति कुं स्सीति प्रकाशः । अथवाऽस्मात्प्रतिविशिष्टहि अनन्यप्रापापवेत्यन्ते तत्रे

धि दृढा धनन्तरस्मात् केवा शाखेमामनगनमा मस । ह्यहोनित्रि पुं ससी । इदं स्यरु त्रिमद्वेनाघ्रामा ध्येयसन्त्येनात्र न वान्यो मन्त्रार्थश्चतुर्णां यो वक्रम

धवधूं धयसाय षं तस्त्वविदन्ति तेतथा सत्यादिमदर्थ निधानाहद स्य रु त्रिमद्वे नाघ्रा मा ध्येय सन्त्येना तद्वाक्यो मन्त्रार्थश्च ध्यायं ततस्मा ४ ब

धववृंध यसाय वंश न हि विदन्ति ते तथा सत्यादि मदर्थ निधानाहदस्यरु त्रिसद्धेनाधामा ... ॥ अविशिष्ट एकवाक्यार्थः मंत्रो ब्राह्मणं नावद सम्मरणो ३५

प्रतीतेः अतोर्थः सह सद्भावावनाहत्या हानो वाक्यानांफलवद्धा अपि तत्र निति कर्तव्यता मात्मकलापकरणो नाग्रहणं । एवं पदार्थ ज्ञानस

मानेनाक्षेपी कृतेन साक्षात्कारोऽगतां प्रति पद्यते अश्वरा णांवद्द्ध्यवद निति कर्तव्यता मात्मक लापकरणोनाग्रहणं । वाक्यार्थ प्रत्ययस्व फलार्थः प्रकरणे विपरिवर्तमानः क्रिया लक्षणात्मयोगकल्पना कांक्षित कर्म

वाक्यार्थ प्रत्यये नानेना कांक्ष्या स्य ग्रहणं ।

छांदसं दीर्घत्वं ॥

२४

समवेतानुष्ठास्यमानार्थस्मृतिफलत्वेनेति कर्त्तव्यता भवति तस्मादृष्टकल्पनानिमित्ताभावसमाम्नानान्यथानुपपत्त्या हि तत्कल्पेत नान
पन्नेऽर्थवत्त्वे । यद्यपि च तत्कल्पना वसनोन्नयेत । तथापि कामं वाक्यार्थप्रत्ययादेव नाध्यापयिकार्थप्रतीतिनिर्वाको नावाकान्तं
स्वं च दृष्टादृष्टयोः । किं पुनर्मानस्य प्रमाणानुपपन्यासिनक्षेत्रं च प्रकरणादृष्टार्थतालिङ्गाद्दृष्टार्थता न च प्रकरणमशक्येऽर्थे विनियो
क्तुमर्हतीति तात्पर्य कोऽत्र नेतराप्यतति यद्भ्रूणकार्यता ...कौमादिति न वा सावदृष्टं शक्नोतीति तिलोक्ति कं विदिकं वा प्रमाणं विद्यते तस्मा
दुभयो । लिङ्गप्रकरणयोर्दृष्टार्थप्रयोगे वेवक्तव्यता । ...सनिधानिकर्मसिद्धेर्न मूलान्तरकल्पनां नौकेशो भविष्यति अतः स्वाध्याय वि
कर्मे जार्यं भाष्यस्य प्रवस्थितो नियमितिनदृष्टोऽर्थो । निर्दिष्टस्त्वतयेते वतादर्थ्ये मध्यावसीयते । अनुष्ठानार्थीनुपयोगेन स्वाध्यायाध्ययन
विधेरानर्थक्यान्न च बुद्धशास्त्रादिष्वमानवचनावेननाप्राधान्यमवसीयते । तेनामितिनदृष्टोऽर्थो निर्दिष्टस्त्वतयेता व तेवतादर्थ्यमध्यव
सीयते अनुष्ठानार्थानुपयोगेन स्वाध्यायाध्ययनविधेरानर्थक्यान्न च बुद्धशास्त्रादिष्वमानवचनावेन नार्थविधानसंप्रत्यर्थोपयोगस्तत्परि

36

हूनेयदष्टकल्पा नातेनसुख्या महेन ता निक्रमकरेणाभावा द्रव्यानागादेवकल्पा नीयंत्र नयवादिसिद्धवाङ्ब्वानााकर्तव्यता पाः नत्पम

यद्वाह्राह्रष्टक ज्ञतस्यां तत्रोयाते यत्नो यत्नांगप्रकाशनमेव प्रयोजनमिति यद्यपि नलोकवत्रैः संव्यवहारसूत्रया पित्यूरूपप्रकाश नमपवेम

वानुष्ठातृणा मुपकरिष्यतीति अतश्वया वन्मात्रमेवानो यपि कंसंवंधनादिकामंत्रवन्न विवक्षेत तन्नु नद्दृशे नं सर्वमवत्यक्षयान हेकवथेनाम

कनाविन्नियत। तस्माद्यथाद्दर्शनामुपगमादिहि देवसदनंदामीत्यादीनां तावद् विहितमर्थप्राधीन्यात् वत्तुर्विनादवद्रव्यवातो पिनेदामः

गुणार्थेकवचनः श्रुतिः। यद्यपि मंत्राः प्राप्ताः सामर्थ्येन तथापि वक्तुः संख्यामादाने विधास्यति तत्राहतौ कहायनीन्यायेन स्पतनियामस्ति ३६

मंत्रगतवक्तुः संख्या विशिष्टामादानं वोदितं समुच्चयाहते कर्तुं न शक्यत इत्यर्थी समुच्चयः फलांश्च यावुनयाव द्विंगेनानुमिताः श्रुतयः

तिमंत्रमालानं लभं ततावदनेनप्रत्यक्षवचनेनवक्तुः संख्याविशिष्टो विहितास्तेनाप्राप्तविधिनैव वचनेनतवक्तुर्विना थोतेनमंत्रेष्वर्थान्याक्

वस्तु तत्पक्षेमं इंफलमिति सिनन्यलाभस्ववक्तुः संख्यार्थेनिस्पोपदेशः पनिसंख्यायावद्विमन्त्राम्नानमनवगतप्रयोजनंप्रकरणाविधाकृतार्थसावद्यर्थ

रतो क्षा९ वि

न४ न१ स्यान

तसिद्ध्यर्थं कल्प्यते तत्सर्वं विशेषकं भवति। नित्याकांक्षोत्तरकालं तु कल्पितमपि पौरुषेयत्वात् प्रमाणं स्यात्। नवस्तुनि मकल्पयितव्यालिं
गादेः स्यात्तत्रैवैतन्मा भूत् मात्यमिति वक्ष्यति। नदेतद्वाहसति वा कोलिंगं विनैव भोजनकं। तत्रास्य नाम्नी लिङ्गदेव हि प्रकरणादाह्वानपर्जन्येतरशनं
वा दृष्टीयादिति कल्पयितुमिष्यते। तत्र देवाश्वाभिधानी भिन्नेनोपहृतं मंत्रस्य यदपि नैव संबंध इत्याद्यनूहतिकल्पितहीत्यश्वाभिधानीमिति
तत्कारणासंबंधासंभवात्। किं पायोवनसहं सामान्यात्प्रायेण दृष्टत्वात्। तस्मात्प्रादानमात्रे विधीयते। किं तर्हि अश्वाभिधानीविशेषेऽप्यथवा
फलतः परस्तात्तनन्कारकसंबंधोऽवगम्यते। सर्वथा तदर्थं शास्त्रतानाम्नि यद्यपि वाक्यमिलितं वचनात्यानुयात्र देवप्रत्यक्षवचनेनेनो वा
तत्ततावयम्भुपालम्भो महितचैर्मषाक्षविधिरेवायं संज्ञानद्रति नवक्तव्यंपरिसंख्येति। फले तेनैवमभिधाना दृष्टोपः सर्वत्र हि परिसंख्याश
ङ्का एवकारादिविनानस्युत्या परिसंख्या नियमो वा बोध्यते विधेरेव स्वे संज्ञातीयस्य फले तेनैवं व्यपदेश। कस्माद्धि विधिनियमपरिसंख्यानां
भेदः उच्यते। विधिरत्यन्तमप्राप्ते नियमः पाक्षिके सति। तत्र चान्यत्र च प्राप्ते परिसंख्येति कीर्त्यते। विधिरेव हि केनापि विशेषेण नैव भिद्यते

व३ ते२ न३

नि३

तत्रयो यंत्र मत्रात्मेनवत्रास्पति प्राप्तवनादित्यवगम्यते नव नियोग श्रुद्दएव विधिः। यथाव्रीहीन्प्रोक्षतीति यत्र प्राप्तनात्यन्तिकी
शास्त्रिः संभाव्यते तत्राप्राप्तिपक्षे स्वयन्यो विधिः प्रवर्त्तते स नियमवत्रा नियमइत्युच्यते। यथा व्रीहीनवहन्तीति तंडुलनिष्पत्त्यर्थी त्रिपक्षे
न वस्मिहेमं हत्या विमात्रं विधेः फलं किं नखप्राप्तांशपूरणं। तद्यथा। त्रिपक्षेच नडुलैरुपपातनाण्वा निधेन त्रो इष्टे असति हे बाधा निवृत्तिः
सयात्मः नवाख्यातं नवनद्वानेण नियम इत्युच्यते परिसंख्या हि नयास्याद् प्रत्यासत्त्याबाध इति नियतत्र श्रुत्कृज्यनान्यनिवृत्ति। विफल
37 कल्पनावसनः। नत्वसक्तिद्वारावहन्तनानि घातिना सौदिति नियमात्तर्गतेवार्थी विद्धि इति गम्यते तेनवत्रप्राप्तेसति विधिनियं प्रवर्त्तते यो ३७
नास्यान्यानिवृत्त्यर्थता कल्प्येत। प्रागेवतु वर्त्तमाने नाथस्य प्रापकशक्तिरिति धात्वर्थ प्राप्तिः इत्युक्ताभावार्थ लभ्यतेन मत विधिव्यपदि
श्यते। यद्भुनः प्राप्तियोगात्तत्रवान्यत्रवप्राप्नुयादिति निसंज्ञा व्यते यत्र वा नत्वान्यत्र सा परिसंख्या यथा। वेदोदाहृते यथा वर्हिः मेवा
येपंचनखे पक्षे। अत्राविनप्राप्तेसत्येषा प्रवर्त्तते प्रापकस्याशास्त्र्या नतु मितव्रातकथं तर्हि यद्यपि नद्वाक्यं ना न विध्यन्तरतत्वं प्राप्यादिति

ग्र२ ग्र२ ग्र४ वा२

सर्वस्यैवानुमानिकवाक्यप्रतिबंधमात्रं फलमिष्यते किं हि तेन पठितेन यस्यान्यतो यथार्थः स्वयं सिध्यति तदर्थं गर्गत्रभृतीनि हविः फलं कल्प्यते।
ते नैवं कल्प्यते कृत्वा विना न्यायेन यदि मा भितद्वा कांनत्र त्वेनततः की दृशा मनुष्ठानस्यानूलत्रमंत्रप्राप्तिः स्यादेकांतनो सिध्येद् अरव
४२ भिधायां तद्रशनं गर्गत्रशनाया मपि प्रसूत्ये नायदाला नानेव वाक्येन प्रत्यक्षेण नैनाका नादविशेष वि नियोगसमर्थ वाक्यानुमाने
निषिद्धं तदा केवलाख्या भिधानी विसयत्व सिद्धिरिन्य यो नकृत्या दर्थवत्पयद्वाक्यं॥ ॥ अर्थवादो वा। यद्यपि प्रदेशांतरस्थो वा मप्र
विधानं नसूयते तथापि प्रधान विधानातत्परेत्वेनथा प्रसकलं वाक्यमर्थवत्ता नस्यात् शेतादेवो त्वान्निवाक्यं नकृत्यक्षोडशान्यथा
नुपपत्तिः प्रामाण्यात्वधर्मना विधातव्यं नेतन्नियोगतः प्राप्नोति द्रवतरं हिरष्ट मप्राधितमपि प्रयते विधांकसन्ति तादृशं कर्त्तव्यं येन प्र
धायितव्यं भवन्ति। एवं वा धर्मकर्तृकता विसिध्यति। पशुमानं द्वाध्वर्यव समाख्यान लप्राप्नेकृतं विशेषनि यच्छति अर्थप्राप्तं त्वसमा
ख्यातत्वात्र नियामकं स्यात् तदेवं समर्थ्यप्रधयेकांततो र्थात्स्यानुपात्रथापि वाक्ये नैवप्राधितव्यं तत्स्यात्कैपपन्नाः प्रथनस्तुतिः पव

ने३ प॰ ने३५१

मपि यज्ञपतिमेव तत्प्रथयतीत्यनेनोक्तं ।नो ।सिद्धार्थो मंत्रग्रहणमनर्थकं ।नो ।मंत्रस्यैव श्रुत्यर्थमुपादानात् ।प्रथनं कर्तव्यं ।तस्य हि क्रिया
मात्रास्यायं मंत्रः साधनं भवति तत्रावोक्तं ते ते यज्ञपतिं प्रथता मे त्वत्तानुमंत्रणात् ।तिप्रयुक्तं ते तथा समिति यज्ञपतिः प्रथितो भवतीति
उपोलभ्यते ।किमितत्त्वात्स्य फलमिति ।तत्राह ।श्रुत्यर्थमेनत्वङ्गस्य संस्कारकमेतदिति न्यायान्नाप्यथश्च करणमंत्राणि हि तत्र
त्फलं कल्पयेत्तथा ।पित्रा ह्ल ।एतेनाव संकीर्त्तनमेकांतेनस्याव कोऽ मंत्रो ।पिनुलिंग विनियोज्योनफलकल्पनायेऽप्रभवतीक
नणाविज्ञेवि विनियुक्तानां हि सकलोपयोगान्यथानुपपत्त्याफलसाधनताप्युक्ता ।लिंगां क्रमितापुनः श्रुति लिंगाकांक्षावशेन ३८
क्रियामात्रविनियोगमायेव जायते ।तत्ते तेवं जातीयके मंत्रविनिधानफलसंकीर्त्तनात्मिकाःक्तानि वास्तु यगतवा ।कथमस
ति प्रथन इति कस्याः यः प्रश्नः ।किं विधोद्देशावर्तिनः ।उतोद्देशप्रथनस्य अर्थार्थवादगतस्य यज्ञपतिप्रथनस्येति ।देवावायुः कार्ष
द्वाप्रथने लावबुद्धिमानतयानपेक्षत्वं न वा मंत्रविधानात्तस्य मत्वाकिं तर्हि तद्रूपसंज्ञावादि स्तुत्तरमप्युपस्वद्धो ऽथ प्रजनस्ति तदा द्वे

नर — स४ ने२

वादन्यायेन कथमस्त्वृत्पन्नो नीदिति वक्तव्यश्च नस्तथाप्युक्तं न प्रसं वक्ष्यं मंत्रेणा धर्मे: पुरोडाशमिति पुरोडाशेन संबध्यते न यजमानेन तस्मा
दयं यद्दिति केचित्। उक्तं यथा विलिखमडूष्टे स्फुला वत्सुरोडाशमथने। तत्र हियानि कामो केषां विदध्यं मंत्र: श्रुत्वा प्रयत्नमनिमर्श
नेयमुपयते सोयं पूर्वसिद्धांतेन रुद्धानि कथमुसति सूत्रे प्रथमं प्रयुक्तमानेमाने न प्रथयतीति तत्राप्युपेत्यवादेनो तर्हि मंत्राभिधानादिति
यथा यथार्थ: प्रथनं क्व तत्रान्नाप्त्ये मंत्रो नाप्युक्त प्रयोक्तातदित्युपपन्न: शब्दार्थ: अथवा सर्वप्रयोजकव्यापाराणां प्रयोजकव्यापारपूर्वकत्व
मर्थरूपेण स्थितमिति शब्देऽपि तथैव वर्तितव्यं। इह च श्रुति विषयसिध्यर्थं प्रथयतीत्यत्र हि धीयत इत्युक्तं तत्राह नायाविधि: स
भवति विधयानुपपत्ते: प्रयोजकव्यापारो हि प्रतीयमान स्वजातीयव्यापारं सवानुपात्तप्रयोज्यव्यापारत्वात् प्रतीयते तेन यथा यज्ञे
तेनायुक्तो याजयतीति नोच्यते तेन येह प्रथन इत्यनुक्ते प्रथयतीति न व्याप्यं न वेह पुरोडाश: प्रथते तेन दास्यति नयं मित्युपादानमाश्रित
त्वेन तु सति प्रथयतीत्यनुपपन्नं तदुपपादयति मंत्राभिधानादिति। प्रतीकग्रहीतमंत्रोपात्तप्रयोज्यव्यापारं हि श्रीहस्तां प्रथयतीति

कथ३

विधत्ते। यथा प्रथस्वेतीति ब्रूत इत्यनेन यज्ञो ऽशाकर्तृकां क्रियामध्वर्युः प्रेष्यतीत्यत्र हृश्यपतिं यद्यपि शस्यमानक्रियायां प्रयोजा
नाम। मनुपादाया विश्वाप रं शङ्क्यप्रयोजनकत्वा यागासिध्यतीत्येतदृष्यनसंभवति तथाप्यत्र विनवाङ्पाठानपूर्वकात्वेवोक्ता। अथ
३९ वाक्ययजमानप्रथनेमसतीति सर्वश्रुतीनां किंचिद्दृष्टंगतमर्थगतं वा लंबनमुक्तं तदत्र किं निबंधनमस्कृति। तदभिधीयते मंत्रो
केमथ्यै मा स्थित्यश्रुतिः यवमत्र यिष्यते मंत्रेणाध्वर्युः पुनो ऽशां शंब्रूत इति नत्रुणो ऽशा प्रथनोपासनालिङ्गायं किं नहिं पुनो ऽशां ब्रवी
३९ तुतुला यज्ञपतिः प्रथतामिति प्रथस्वेत्य घामिति करणः प्रस्तुत्यर्थेनमशाहृपदार्थकतायै। यथा प्रशार्थे स्थेति ब्रूत इत्यपि तदा ह्यर्थ एव
प्रथतामिति ब्रूत इत्यर्थः यास्मो वं ब्रूत स प्रथयतीत्य ते नेन बनुपावाहात्। यथा वा स्वाराहृ इत्येवं मुख्या प्रेव प्रथयतीत्यर्थपाश्चितप्रथ ३९
यनऋ्धा सिद्धाकृतिः॥ अविस्रंसपरीश्चहृष्टार्थो वा रा वा इति नो पितद्रियमादपरमवरर्थकल्पनीयमदृष्टं तन्मात्रापि पत्त्या प्रतानि
यमाह विद्यतीत्य विरोधः। एतेन मंत्रत्वादिनिषयः प्रत्युक्तः। सस्व थपायांतरेष्ठ विशिष्टानुपूर्वीकमंत्रविशेषाम्नानाद्रूपायांतरनिहितो

ग५ न४

नियमादृष्टमात्रकल्पनयाप्तिद्धमर्थी निधानां ॥ ॥ यत्तैवेकर्मगर्हीन्नपालेन संस्कारत्वात् । येषांतंडैधेयीश्नी नित्यचतुर्दवोधनासंभ
वाद्विधानकर्मगर्हा निहितासाधनुपालेभः स्मरणासंस्कारत्वात् बुद्धीनां हिक्रुतिकंवात्स्याध्यायकावोमन्त्राणां प्रयोगकालंयाव
द्वस्था मनोपपद्यते तत्रावश्यं केनविधानाहि नानुसंधाने कर्त्तव्ये मंत्रो नियम्यते । अथवा संस्कारत्वादिति । यदि हि वे थएवावति
ष्ठेततो नवकाशत्वं भवेत् । इह तु तदीय संस्कारमात्रावस्थानात्मदमित्थं क्तिद्वारेणास्मिन्नो न्यत्पक्षस्य नइलिंग मंत्रानर्थक्यं ॥ ॥ अ
निधानेर्थवादः क्वचित्स्वर्गोति रूपेद्दानेणाघामंस्तुतिः कर्मकाले उत्साहं करोति हे त्रेतायं ध्वि कुवति होत्र राज्ये विनियुक्तः तस्ययाग्नि
घलादक्षा दित्वदेवतलसंह्ववादादित्वरूपेणाग्निस्तुतिरूपवार्ण्यते तत्रयत्ना निध्रंगाणीति दिवसयामानां ग्रहणात्रयोस्य वाद्
इतिशीलाश्चं वर्णाकालाहृतिहेशीर्षइत्यादयेषा निनाथंसमहस्रास इत्यश्रुक्तेतिः त्रियावद्ध इति श्रवणात्रिशा योगीवेद्घभरातिशिष्टे
नुर्वेनस्तुतिर्लोग्वी निष्ठनयितुनासर्वलोकप्रसिद्धेः महार्दोमस्तीना विवेशोत्पन्नसाहकरणोपकानेणासर्वप्रसंगदृष्टया नुपवेश।

क४ नार

दे न मनेनमा ग्रीता स्थिता वत्कर्मसा धनस्थतिः। तु पादविप्रतिवेधस्या अरितिदौ। नितिनाम घट्वादी निदिवश्चि ता नि कितर्हि रितोष
कारायि तथा धामविद्यमान विप्रतिषिद्धधर्मी पासम्भंश्का पर्थं श्रुतावादेन वैडु वनाधिकसावसंयादो यो ज घितव्य।। विधाववनम
संयोगा ता। पथापि पूर्वपक्षे मानिष्राधो नोपन्यस्तस्था पिसंभवाडु पन्यस्तानो यदि हि स्था ध्या यक्ता सेर्थवचनमुपपद्यते ततत स्तनैश्री ये तन
वैत दृक्तिकर्म जिरसं यो गात्मानदनम्यासफ्रो रूपा दिवसौ कर्यान् (सनश्मविहानं। यन्त्रु परं कान णो मा विद्योध त्वमुक्तैसत एवार्थस्पष्ठ
४० तुघ। यराधेना। यिज्ञा नात्। ननुचार्थप्रकरणा सूक्तदेवतार्थी निगमनिरुक्तव्याकरणज्ञानानां धिगमो याथा। तेषां श्चेव मथमेयपरिपाले ५०
नैयरैव व्याकरणेन नित्यपदा स्वारव्या नेत्रियमा वोलोप विकारादीनामुपायत्वे नोपादानं ग्रंथ तस्मा श्च तिरेव पदोन्यास्नमिवमर्थं
नेतथा नित्यवाक्या र्थप्रतिपत्ता वार्षीपत्त्यानम नित्यत्वाशा सप्मान प्रुपा यत्वंप्रति पद्यते। ऋ यथा कश्चिद्या वक्षाणः पश्तदवयवादीनो
वेतनत्व मिथ्याध्यासपविशेषवाधा दिया पार्ने निरूपयं नैवमुक्तो। यमेवजत्या हेति। यथा चपूर्वपक्षोन्तरपक्षवादि नोव्यवहारार्थकल्पिता वेव

मष्यार्थघाति धय। कल्पना। अथवा परमार्थे तेवे रस्या लिनि स्वथो कं नउ समंत्र स्रै नेवक्त तस्रदार्थ मरुरूपांतने ध्रसत्रे वनेद्या मा। विभूति:
किंतर्हि यथा घले कश्चित्सहृतार्थ विवन्नघात स्वर्थवा च्यमु पादिश्रमान स्वदर्थानुरूपमेवं श्लोकं वान्यदीयं स्वचा घवा व्यवस्था नेस्रधुक्ते
तत्पत्य लेन वान्येन तदर्थ सवक्षामयं त्वेव मिहापि वेदार्थ विद्धि स्वहासि तांत: कर्तौ कि नार्थे स्वादि सिनात्मी यव्यवहारे प्रयुक्त तिसमान्य
रूपेण विशिष्टार्थ प्रकाशना र्थामं त्रा: प्रयुक्ता सद्दलेन वा स्म हादीनां तदेवरूपा। नित्यार्थ प्रतिपत्तिर्भवति प्रत्यय यद्दलार्थमिदं वा
स्मनां तत्रैवमृपा ख्यानं स्मनेति यथा किलमूतां स्थानाम कश्चिद पिर्जनाम नाम निना करणार्थं स्थिते वेत्ये वमा दिना सूक्ते ना स्थि
तेरकृत वान्सूलं नाशाश्च खिलो: कामभ्रम्पा इतिचां तेषं कीर्तनां तस्या र्ष मा खिनं स्कमि तिव धा द्विते। तत्र शृणु यं कृत। समाणसा
धनं त मर्हतम्नव वासाथ इतिह स्पष्ट्या वथी। तुकं अनेश्रा कानस्कुदसि द्विवनादेशानां विवा त्यार्थ स्वन्नमानी वष्टांग ग्रहनणा मा दतो व्रर्म
री। उपरी त्रुहि संतौनि तासौति वेधकमीत कारि तोनेतेर्गो शौघोद्वारो ता विधं तकरी लरमाणो हि स्वका विनिवाय फरी शोभा यन्तौ त्र

कृ ~ फ धौ ३ का १

न्यति: पिपासार्थम्लवजातानाबुदन्यात्तो प्रातृषितो वा नक्तो जेमनाबुदकवं ता डोमशाद्वा त्यामा दिविहितो चरी योनप्रत्ययः तौ घटोर
कलाज्ञेनमात्रो भवत प्रष्टा बो मरे नो मेडना भ्रमज राभ्रुवना ममाण धर्मकमर्याछिरीमजनममरं बक्रुरूता मितिवा त्वशो प्रः ज्ञेनेनावाला
४१ क्यार्थः यावक्रोशवोदिना विवकुं तनोसर्व तोहं भमा मौशनूणां मिहंताना भव ता हिंसा विवचहिसने व्याप्टनैदाङ्गो णावाशो जेतेवा
तका विवचोदकलाज्ञेन मदात्मी येनेताभ्रभावाषिजतामरणघोः कृपिता विवाजनलप्ता मनत्वस्याजत्रीता वमन्मे विधत्ता मिति अथ्यवसा
नइत्यगम्यस्या षं तेन किलेङ्गो मनत्वंषमंसत्राथितप्रथा वोपनितन्याम् किंचित्तनइद्वतेनवि दाइतिश्रूयते तदेवास्याम्स्यनु प्रेगोणद्दष्ट
८२ गो इयंछंदो मद्दितीयेहनिमरुत्वतीयेशस्त्रे विनियुक्तो तत्रा घ्यां गत्यमहाशस्त्रं वाषंसाहित्यवाचीयतो मात्यइतिभवतिश्रुमावती त्यस्या
कृसामइड्ज्ञाछि नाभ्रयविशेषः पा णिहे पः असकोइत्यस्या कंसनेमिक्ताणं श्रनुतोयेमरुतो अनं निन्निणंति अग्निछिदित्य पमार्थः हि ८
मसाञ्चितसेक्रुकाल ण भ्रुभ्रुकान्दीमवान्नआपद्वदीवंदधाजयां स्पना घानिवा न्यार्थेतु प्रयामत्ती ययो द्वितीयवतुर्थयोश्वपाद

ते २२२

पारानी संबंधः तत्रसेत्येतदान्निष्टो धक्कहस्तीयपादिकत्वाते प्रुष्करणेदीक्षो न्निनिवयालक्ष्यतेत्र्व सहकारिणीअनित्य सुहिर्वक्षि
मासाता वर्षेचसादेनास्माकमेवयेमीपुनाणंजलंप्रहित्रूपेणाग्नि पंतत्र्यायद्वदी यमज्ञदा। निधानषं नितवृश्रिघसरवातेस्माकमेवस।
यमाणाद्वयः सत्रमनवनः केवलंदेहिपक्वधा अतिधा त्रि वद्विसिद्धिर्व्येदश्रुतिः एकेनिवअयन्नेना पिवस्माकं योगपद्ये मसनां सिपाचा
णिसो मस्यप्राणि निद्देद्वत्कानुका कामयमानः कामुकशब्दस्य छाद्दसोवत्ययः अत्राकानस्व विनक्त्यादेशः। अथवा कातकानीत्याद्यो
नित्रुकोकाः कामुकशब्द विकल्पायेजनीयाः तद्देवं सर्वत्र केनवित्यकानेण सिद्धुक्ता नामर्थो त्यतेनोपपत्तेः प्रसिद्धतदर्थो भावेपिवेद
मातदभ्युपगमा सिद्धमर्थवद्वा। कर्मणा नित्यसंयोगः पंतु श्रुतिसामान्यमात्रमिति। यजमानस्यावत्यार्थ वित्ततुं दस्वप्रार्थ्यमानः स
र्वदासि किकटानाम पघ्यविजनपदेष्वथावि नित्याः अथवा सर्वलोकस्यो कीकटाः प्रमगंदः कुसीदप्रवृत्तिः सहि शभूततनमागमिष्यती
त्येवंददाति। नीचाशाखः धंडमदीर्ध धनेनेचाशाखं तस्य सर्वमयहांगभूतं तेषां कर्मण्यि नष्टत्वे सदस्माकमाहोनेशोकगतार्यो।। ।। लिंगोपदे

सामर्थ्यान

शब्दतदर्थविद्। आग्नेय्याग्निर्देवतयाग्निगेनतदभिधानं वा यत उपदेशः स तदर्थो हितानां मंत्रस्य द्योतयति। देवतालक्षितात्ह्येतस्मा यतो मंत्रार्थ
प्राधान्येन मंत्रः प्रकाशयति सा तस्य देवता। नाभिधान मात्रेण। एकदेवत्योऽपि मंत्रेऽनेकदेवतानां तत्पदयोगे सति तद्देवत्यत्वमुपदेशाभाव
सुप्राधान्याभिधानं वाऽनर्थकत्वेन विनोपपद्यते। कथं ऊहदर्शनं न मातावर्द्धत इति। सर्वैव च ऊह्या दिहदेऽन्यत्र कृत्वा होपनिषिद्धा
संभवा सानर्थकत्वात् इंगो हित्वि तिथापि विज्ञायते। तत्रापि ऊहस्यो त्यादि हृदय संगादधिका च्वचनत्वेन दृष्टवचनवद्धवच नयोः प्रतिषेधं संभवार्थोप
पत्त्वे सर्वपक्षविशेषणार्थमात्राक्षपाद्धिसा यां सत्याभवत्यत्तर्थवात्यपद हृदि समज्ञावक्ष्यतीतिः इर्धेवोपधाविमात्प्रभृतीनां परोद्यासं
४२ वंधिभेदादेवबन्धे दसिद्धेन हृदयत्वं सदेवानुवदतितथापि न्याघावगता हृदय कीर्तितमनन्या यूनहि तदूहसंप्रत्ययात्प्रकृतौ विवक्षिताक्षे ५२
ना विज्ञायते श्रन्यथा कुलदहष्टमविकृतौ स्वसाधोत्तन्यायाद्यथार्थ्यं न्यसदेवत्यः पशुनात्रयोवमनोनाकार्येऽभूहप्राप्तिदर्शनं। एवमूहस्थानं
प्रेषाहानां मित्येवमादीनां यथायार्थमूहितानामेवाम्नानमनपेक्षितार्थं भवितुमिति इतस्यात्प्राकृतत्वात्पदपनित्यात्सोऽन्यपदकल्पनेवाहदृष्ट्वं

मुख

43 कल्प्येनाविधिशब्दस्याविवेकेनव्याख्यानात् निर्मूलतन्त्रपदार्थैरेवयतानुगतैर्निर्वचनादिविशिष्टार्थप्रकाशनसमर्थतांदर्शयति। अर्थानाभ्र
यतोहितदनर्थकंस्यात्। तस्माद्विवक्षितक्वनामंत्रांसिद्धं॥ ॥इतिश्रीकुमारिलस्वामिविरचिते मीमांसावार्त्तिके प्रथमस्याध्या
यस्यद्वितीयःपादः॥ ॥छ॥ ॥

श्री

मीमांसा तिक

दी॰धुकलोकाकविलास

श्लोक ११००